

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та
Міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії, міжнародних відносин та
методики навчання історичних дисциплін

Скрильов Юрій Юрійович

ВІДРОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Спеціальність: 014.03 Середня освіта (Історія)

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

О. В. Потехін,

доктор історичних наук, доцент

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

Ю. Ю. Скрильов

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	6
РОЗДІЛ 2. ПОЛЬЩА НАПЕРЕДОДНІ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	11
2.1. Політична ситуація на польських землях.....	11
2.1.1. Польські землі в складі Німеччини.....	11
2.1.2. Землі колишньої Речі Посполитої у складі Австро-Угорщини.....	13
2.1.3. Польські землі в складі Російської імперії.....	14
2.1.4. Перша світова війна і «польське питання».....	17
2.2 Концепції формування східних кордонів Польської держави.....	19
РОЗДІЛ 3. ЗАХІДНІ КОРДОНИ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	29
3.1. Познанське повстання.....	29
3.2. Верхня Сілезія.....	34
3.3. Німецька реакція на територіальні втрати.....	38
РОЗДІЛ 4. СХІДНІ КОРДОНИ.....	41
4.1. Східна Галичина.....	41
4.2. Польсько-російська війна 1919 року.....	47
4.2.1. Окупація Білорусі.....	47
4.2.2. Польща і Денікін.....	49
4.2.3. Польсько-радянські та польсько-українські переговори.....	50
4.2.4. Лінія Керзона.....	51
4.2.5. Взаємовідносини Польщі з Литвою та Білоруссю.....	53
4.3. Польсько-українсько-радянська війна.....	55
4.3.1. Договір між Польщею та УНР та початок війни.....	55
4.3.2. Конференція в Спа та ленінський план радянизації Польщі.....	58
4.3.3. Закінчення активної фази бойових дій.....	62
4.3.4. Ризький договір та його наслідки.....	64
ВИСНОВОК.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Процес утворення національних держав у Східній та Центральній Європі став можливим внаслідок поразки Центральних держав, коли право націй на самовизначення був проголошений головним принципом міжнародної політики. Цей процес поставили держави-переможниці перед проблемою знаходження балансу між власними геополітичними потребами, вимогами новопосталих держав та принципами самовизначення націй з метою створення системи колективної безпеки. Як відомо, Версальсько-Вашингтонська система міжнародних договорів, створена з метою врегулювання конфліктних ситуацій, не змогла запобігти загальноєвропейській кризі, що врешті-решт призвело до Другої світової війни.

Актуальність дослідження полягає в тому, що саме створення кордонів Другої Речі Посполитої в тому форматі, який був закріплений низкою міжнародних угод, мало слідством невирішені тоді національні та територіальні проблеми. Це згодом стало одним з приводів до розв'язання Другої світової війни, а в рамках цієї війни до драматичного польсько-українського конфлікту, наслідки якого періодично відгукуються в сучасних польсько-українських відносинах, як на політичному, так і на побутовому рівнях.

Мета роботи полягає у комплексному науковому аналізі та з'ясуванні закономірностей історичного процесу, пов'язаних з формуванням національних держав в Центральній та Східній Європі, з'ясування умов виникнення та розвитку подій, розуміння їх причинно наслідкового зв'язку. В зв'язку з цим були поставлені наступні завдання:

- проаналізувати наявні джерела та історіографію проблеми;
- висвітлити основні тенденції політичної думки, присвячені зовнішньополітичним пріоритетам;
- розглянути події, пов'язані з формуванням кордонів Польської держави та її взаємовідносини з найближчими сусідами;

- з'ясувати вплив цих подій на загальноєвропейські політичні процеси.

Об'єктом нашого дослідження ми визначили становлення незалежної Польщі як новоутвореного державного організму, який відігравав значну роль в загальноєвропейських процесах.

Предметом – формування кордонів цієї держави в зовнішньополітичному контексті та закріплення їх міжнародними договорами, а також основні тенденції європейської політики, пов'язані з націєтворчими процесами в Центральній та Східній Європі.

Хронологічна рамка. Наше дослідження хронологічно обмежене рамками 1918 – 1921 років – від проголошення незалежної Польської держави 11 листопаду 1918 року до Ризького договору та вирішення Віленського питання – подій, які поставили останню крапку в визначенні кордонів новоствореної держави. Зрозуміло, що перебігу подій польсько-українсько-радянської війни – наймасштабнішому конфлікту між двома світовими війнами, - ми приділяємо особливу увагу.

Методи дослідження. При розв'язанні поставлених завдань були використані наступні методологічні засади: принцип історизму, наукового та об'єктивного підходу до вивчення теми, з'ясування причинно-наслідкового зв'язку подій. При розгляді конкретних питань використані проблемно хронологічний та порівняльний методи, а також метод систематизації та класифікації фактів. Ця сукупність методів дала змогу досягти поставленої мети та сприяла висвітленню змісту та напрямків історичного процесу.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного дослідження проблеми на основі узагальнення доступних джерел. Для аналізу поставлених завдань долучені досягнення провідних сучасних європейських дослідників націєтворчих процесів, що дозволило значно удосконалити методику дослідження та систематизувати факти. Також, залучення широкого кола джерел дозволило по-новому висвітлити загальновідомі факти.

Одержаний результат дає можливість по новому підійти до оцінки впливу національно-політичних процесів на кризові процеси міжвоєнній Європі та проаналізовано комплекс суб'єктивно-об'єктивних причин виникнення цих ситуацій.

Практичне значення даної роботи полягає у тому, що вона сприяє поглибленню історичних знань та дає змогу по-новому поглянути на деякі аспекти історії україно-польських відносин.

Апробація теми: участь у всеукраїнській онлайн конференціях: «Нові підходи до навчання суспільних дисциплін в закладах загальної середньої освіти: перспективи та виклики» 23 листопада 2021 року, «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» 11-12 листопада 2021 року.

Потрібно роз'яснити деякі **термінологічні засади**. По перше ми намагались відтворювати географічні назви, так як це було прийнято в тогочасній (в тому числі українській) літературі – наприклад: Данциг, а не Гданськ, Вільно, а не Вільнюс тощо. Деякі терміни, скорочення та історичні назви роз'яснено в текст.

Структура та обсяг роботи. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

«В заключній фазі Першої світової війни Східна Європа розпалась на шматки.», - констатує англійський дослідник Норман Дейвіс [13, с.3]. Наслідком цього була низка військових конфліктів, в яких новостворені держави намагались з'ясувати свої кордони. Найзначніші з цих подій пов'язані з появою на мапі Східної Європи нової держави – Польщі, яка позиціонувала тяглість та безперервність свого історичного буття. Зазвичай цей рух, як і саму польську національну самосвідомість виводять з часів князя Мешка та Болеслава Хороброго. Втім, з наукової точки зору цю думку треба вважати скоріш анахронізмом – адже більшість сучасних дослідників феномену націоналізму (Е. Хобсбаум, Б. Андерсон, І. Валлерстайн та ін.) пов'язують виникнення самих концептів політичної нації та національної держави з ерою яка почалася з часів Великої французької революції, тобто не раніше кінця XVIII ст. Відповідно і розповсюдження цих концептів на терени Центральної та Східної Європи – перша половина XIX ст. Відправним пунктом дослідники вважають 1848 рік, «Весну народів», коли череда національних революцій охопила всю Центральну Європу та Балкани. Саме з цього часу ідея розбудови національних держав остаточно затвердилась в європейській політичній думці[33, с.24-57].

Слід відзначити вагомий внесок сучасних дослідників націєтворчих процесів в уточнення як самого визначення поняття «нація» так і в вивчення історичних проблем, пов'язаних з утворенням та функціонуванням національних держав, в тому числі в міжнародному аспекті. Ці дослідження велися із застосуванням всього комплексу суспільних наук і призвели до створення нових історичних концепцій. Серед найвідоміших імен слід назвати насамперед Ернста Гелнера ((1925 – 1995), Еріка Хобсбаума (1917 – 2012) та Бенедикта Андерсона (1936 – 2015)[1; 5; 29].

Ернст Гелнер та Бенедикт Андерсон, попри розходження в деталях, вважають, що виникнення національної свідомості обумовлено розвитком індустріального світу, тобто модернізацією. На думку Андерсона причинами формування націй були: розповсюдження доступної освіти, криза релігійного світосприйняття та поява друкарського верстату, що дозволило стандартизувати мови до загальнолітературного рівня. Всі ці явища породжені промисловою революцією. Ернст Гелнер також наголошує на важливості впливу економічного розвитку та породженої ним соціальної мобільності в рамках етнічних спільнот – процес, який потребує культурної стандартизації. Отже, можна визначити, що формування національної ідеї – невід’ємна частина модернізації [4, с.20-57].

Згідно з Хобсбаумом, етнічні спільноти проходять шлях до формування модерних націй в три етапи. Етап А – у еліти формується стійка зацікавленість народною культурою. Цей етап відноситься до культурологічної сфери. Етап В – перехід першого етапу в політичну площину та формування національної ідеї. Нарешті, етап С можна розглядати як кульмінаційний - національні рухи отримують « ту масову підтримку, на володіння якою самі націоналісти завжди претендують» [33, с.43]. В ідеалі все завершується створенням національної держави.

Ця схема стане нам у нагоді при розгляданні теми східних кордонів Польської держави. Адже, застосовуючи її, ми повинні констатувати нерівномірність розвитку національних рухів в Центральній та Східній Європі, обумовлену різними «стартовими умовами» народів, що її населяють.

В найвигідніших умовах були поляки, угорці та чехи, які мали державні традиції та розвинені культури, котрі вважали своїм національним надбанням. Ці нації в своєму розвитку пройшли другий етап та знаходилися в третьому [35, с.178-326].

У випадку Польщі головною проблемою новоствореної держави було визначення її кордонів. Частина Польщі знаходилася в складі Німеччини, яка вже пройшла всі три етапи та сформувалась як національна держава, а на сході

етнічні польські землі межували з землями білорусів, литовців та українців. Ці народи в своєму національному розвитку значно відставали від поляків, перебуваючи в стані переходу з етапу А до етапу В. Фігурально висловлюючись можна сказати, що в той час, як на Заході межі дій польських політиків були чітко демарковані національною самосвідомістю та державницькими прагненнями німецького та чеського народів, то на Сході польські етнічні кордони межували з досить аморфними - на думку польських політиків - в національному відношенні масами. Це ускладнювало процес визначення кордонів відродженої Польської держави та призвело до серії військових конфліктів, найкривавішим з яких була польсько-українсько-радянська війна 1920 року.

Відносно використаних джерел слід відмітити науковий доробок польських істориків. Перш за все, на мою думку, треба назвати ім'я проф. Єжи Красуского (1930 – 2009), дослідника польсько-німецьких відносин з його фундаментальною монографією «Трагічна незалежність», яка присвячена міжнародним аспектам історії Польщі періоду 1918 – 1945 років. [44] На жаль, хронологічні рамки та об'єм книги прирекли її на деякий схематизм в розгляданні періоду, який нас цікавить, але це не позначається на науковій вазі цієї праці та не заважає нам користуватися її схемами та узагальненнями. [44]

Інші польські історики також детально розробляють різні аспекти нашої теми. Книга Мечислава Прушинського «Драма Юзефа Пілсудського» досліджує деталі польсько-українських відносин в період 1918-1921 років та федералістських планів Пілсудського [31]. Серед інших авторів неможливо оминати увагою Антонія Чубинського – автора фундаментальних робіт на тему Познанського повстання та проф. Анджея Новака з його працями, присвяченими різним аспектам польсько-радянської війни [46; 47; 48]. Також нами використані були тексти безпосередніх учасників подій з польської сторони – Р. Дмовського, Л. Василевського, Л. Желіговського та ін. [42; 43; 50; 51].

Слід зауважити, що серед сучасних польських істориків існують розбіжності в поглядах на події, пов'язаних з утворенням Польської держави взагалі та польсько-радянської війни зокрема. Якщо Анджей Новак, історик тісно пов'язаний з правлячою в сучасній Польщі партією ПіС, фактично повторює штампи офіційної пропаганди тієї доби, то Мацей Гурний досить скептично відгукується про дії польських політиків, наголошуючи на зростанні в польському суспільстві тієї доби расизму та ксенофобії [10]. Настільки ж контраверсійними для сучасних польських істориків є постаті головних творців польської незалежності – Юзефа Пілсудського та Романа Дмовського, багато в чому оцінки залежать від сучасних політичних уподобань дослідників.

Щодо українських джерел, ми спиралися перш за все на свідчення та спогади учасників тих подій – С. Петлюри, О. Шульгіна та ін. Відносно української історіографії слід зауважити, що в останні роки з'явилося багато науковців, які достатньо неупереджено підходять до питання польсько-українських стосунків. Перш за все слід назвати роботи д. і. н. В. Комара, к. і. н. Л. Зашкільняка к. і. н. Т. Зарецької та ін. [14; 15; 16; 18]. Ці автори, слід відмітити, в першу чергу зосереджуються на проблемах польсько-українських відносин, які, тем не менш, розглядаються в широкому історичному контексті. Наприклад, в працях В. Комара розглядаються проблеми польського прометеїзму та його впливу на міжнародну політику II Речі Посполитої [17]. Загальний комплекс проблем утворення модерних націй, в тому числі на специфічному прикладі Галичини, розробляє проф. Я. Грицак [5; 6].

Серед білоруських науковців слід відмітити монографію А. П. Грицкевича (1929 - 2015) «Западный фронт РСФСР» [7]. Попри назву автор не обмежується суто військовою тематикою, детально досліджуючи польсько-білоруські та польсько-литовські відносини та дипломатичний аспект подій періоду 1918 – 1921 років.

Російські книги, якщо не рахувати збірники документів, присвячених подіям польсько-російських війн, в основному повторюють штампи радянської пропаганди. Однак на цьому фоні вигідно відрізняються своєю науковістю та

об'єктивністю праці проф. Г. Ф. Матвєєва, зокрема його біографія Юзефа Пілсудського, яка отримала схвальні відгуки в польських наукових колах зокрема від проф. Анджея Новака [23]. До того ж, саме Матвєєв ввів в науковий обіг щоденник Є. Преображенського – документ, який змусив до переоцінки подій польсько-українсько-радянської війни 1920 року [22]. Для з'ясування деяких аспектів польсько-українсько-радянської війни стали в нагоді дослідження сучасного російського архівіста С.С. Войтікова, присвячені формуванню радянського військово-політичного апарату [3].

В підсумку, можна констатувати наявність достатньої кількості джерельного матеріалу та високу якість наукової розробки окремих аспектів даної теми.

РОЗДІЛ 2

ПОЛЬЩА НАПЕРЕДОДНІ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

2.1. Політична ситуація на польських землях

2.1.1. Польські землі в складі Німеччини

Віденський конгрес остаточно закріпив розділ етнічних польських земель між Росією, Австрією та Пруссією. Доля польського населення в цих державах складалася по різному [12, с.545-780].

В Пруссії (з 1871 року в Німецькій імперії) уряд проводив жорстку централізаторську політику, яка мала на меті асиміляцію поляків. Поляки в Познанській провінції, Західній Пруссії та Сілезії були позбавлені будь-якої політичної та культурної автономії. Берлінський уряд мав на меті позбавити найбільш політично впливовий прошарок польського населення – землевласників - значення в економічному житті краю шляхом поселення на цих землях німецьких колоністів. З 1866 року держава почала скупати великі земельні ділянки для розподілу їх між німцями, а в 1885 році вийшов указ про вигнання з цих земель іммігрантів. Внаслідок цього указу польські землевласники, піддані Австро-Угорщини та Росії втратили свої володіння. В 1904 році був виданий закон про роздрібнення земельних ділянок на користь німецьких переселенців [12, с.545-546].

При всьому тому, парадоксальним чином, германізація сприяла прискореному розвитку національної свідомості та національної самоідентифікації. До її позитивних здобутків слід віднести руйнацію традиційних відносин в польському суспільстві та емансипацію селянства внаслідок кризи великих землегосподарств. Крім того, промисловий бум в об'єднаній Німеччині сприяв швидкої урбанізації значної частини польського населення та зростанню його свідомості за рахунок формування польського середнього класу [12, с.571-578].

Карта 2.1.

Колишні землі Речі Посполитої у складі Німеччини

В шкільній справі, особливо після проголошення урядом О. фон Бісмарка політики «Культуркампфу», домінувала німецька мова навчання. В 70-ті роки гоніння зазнала Католицька церква, а кардинал А. Ледуховський потрапив навіть у в'язницю. Це призвело до консолідації національно свідомого польського населення навколо Костьолу – польське ототожнювалось з католицьким. В той же час, польські протестантські спільноти в Західній Пруссії та Сілезії досить швидко асимілювалися. Внаслідок впливу Католицької церкви, національний рух в цих провінціях був консервативне налаштований і підтримував Народових демократів. На початку ХХ ст. визнаним політичним лідером польського населення став близький співробітник Романа Дмовського - Войцех Корфанти (1873 – 1939), який був протягом багатьох років депутатом Рейхстагу, та об'єднував навколо себе польський національний рух в Познанській провінції, Західній Пруссії та Сілезії [12, с. 540-543].

При цьому слід відмітити, що активно підтримували польський рух міська інтелігенція та селяни, а значна частина польських робітників, зазнала впливу німецької соціал-демократії і не приймала участі в національному русі [12, с.576-588].

Демографічна ситуація на західних теренах колишньої Речі Посполитої складалась наступним чином: в Познанській провінції на більш ніж 1 млн. поляків приходилось більше 700 тис. німців. В провінціях Західна Прусія та Сілезія співвідношення було значно більшим на користь німців, особливо в містах [12, с.545-547].

2.1.2. Землі колишньої Речі Посполитої у складі Австро-Угорщини

На відміну від Пруссії, польські землі в складі Австрійської (з 1867 року – Австро-Угорської) імперії - провінції Західна та Східна Галичина – користувались значною автономією. Уряд практично передав керівництво краєм в руки польської аристократії. Досить ліберальне законодавство, починаючи з 1867 року впроваджувало в шкільну справу національні мови, а Львівський університет став осередком вільної польської науки [37, с.36-156].

Хоча польська аристократія і намагалась проводити політику «м'якої колонізації» українського населення Східної Галичини, але ця політика стикалась, як з неприхильністю Віденського уряду, так і зі спротивом українського населення. Завдяки парламентській системі (в 1904 році всі чоловіки здобули право участі у виборах) та ліберальним свободам, українці Східної Галичини досягли досить високого рівня національної свідомості, більшого ніж на Наддніпрянщині. На теренах провінції вільно функціонували паралельні польські та українські політичні партії та об'єднання [12, с.555-562].

Польське населення було лояльним до Віденського уряду, а Львівський університет був осередком польського консерватизму. Разом з цим в Галичині під проводом Ю. Пілсудського вільно діяли різноманітні воєнізовані формування Польської соціалістичної партії (ППС), на які Австрійський уряд покладав певні надії як на майбутнього союзника в боротьбі з Росією. В 1914

Австро-Угорщина була єдиною державою, яка дала дозвіл на формування польських військових підрозділів – Польських Легіонів [29, с.44-83].

Карта 2.2.

Провінція Галичина у складі Австро-Угорщини.

2.1.3. Польські землі в складі Російської імперії

Якщо Німеччину та Австро-Угорщину вважати полюсами польського національного розвитку – один полюс суцільного пригнічення, інший – свободи, - то можна констатувати, що російська частина колишньої Речі Посполитої займала місце десь посередині обох. Сама непослідовність дій Петербурзького уряду була обумовлена боротьбою між імперським універсалізмом та партикулярним великоросійським націоналізмом в російських урядових колах. Внаслідок того внутрішня політика Російської імперії відзначалась непослідовністю та коливаннями на відміну від політики

Німеччини та Австро-Угорщини. Цей непевний стан речей залишав польському руху деякий простір для маневру [12, с.591].

Спроби русифікації Польського королівства, які були наслідком повстання 1863 року, спиралися виключно на невеликий прошарок урядовців з великоросійських губерній і не мали нічого схожого з систематичною німецькою колонізацією. Польське суспільство просто ігнорувало цих урядовців та їх діяльність [42, с. 24].

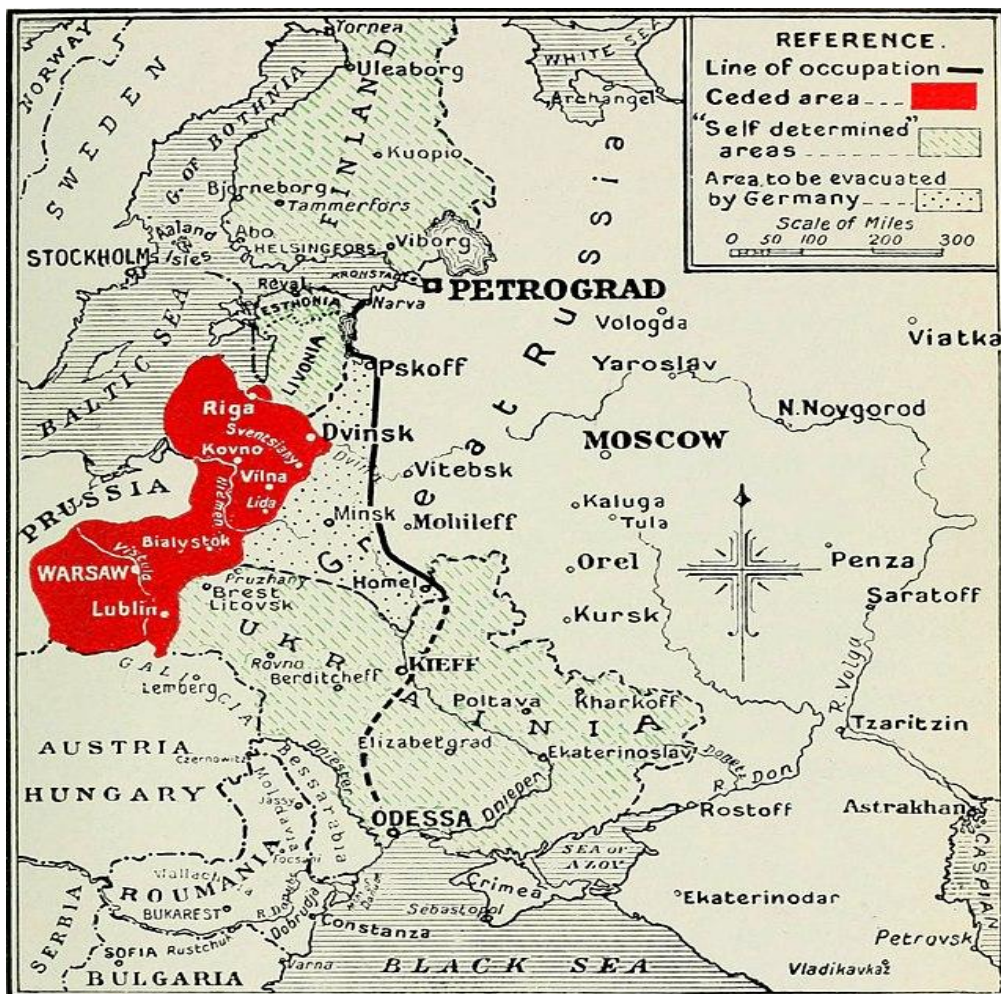
З іншого боку, земельна реформа, яку російський уряд провів в 1864 році з метою покарання шляхетства (яке було опорою повстанського руху), призвела до селянської емансипації, та позбавила гостроти земельне питання. Верхівка селянства включилась в культурно-національну діяльність. До того ж вона призвела до появи вільних робочих рук, що в свою чергу посилювало процес урбанізації польської нації. На початку ХХ ст. в російській Польщі з'явився значний прошарок пролетаріату, який знаходився під впливом ППС Ю. Пілсудського [12, с.530].

Імперський універсалізм російської влади проявлявся в тому, що поляки, попри деякі обмеження, могли робити в Російській імперії кар'єру, на відміну від Німеччини, де лише один поляк – Казимир Рашевський досяг звання підполковника. Саме австро-угорські і російські генерали та офіцери сформували армію незалежної Польщі та керували нею під час військових конфліктів 1918 – 1921 років.

Зокрема ключову роль в цих подіях зіграли колишні російські генерали Юзеф Довбор-Мусницький, Вацлав Івашкевич, Антоній Лістовський та Люціан Желіговський. Польський дослідник відзначає особливу схильність Пілсудського до колишніх офіцерів Російської армії: «Пілсудський обдаровував їх більшою симпатією ніж колишніх офіцерів австро-угорських. Причиною цього було як прагнення перш за все здобути для Польщі землі білоруські, литовські та українські, так і той факт, що за загальної неприязні до Росії в цілому, Пілсудський перебував під своєрідним впливом російської культури:

засуджуючи все російське, найліпше відчував себе серед людей які знали мову та звичаї російські» [44, с.17].

Після маніфесту 1905 року значна частина обмежень для поляків була скасована. «Польське коло» відіграло значну роль в Державній Думі, кооперуючись, зазвичай, з кадетами. Його лідер Роман Дмовський став поважним і відомим в Росії політиком, з яким бажав познайомитись сам Лев Толстой. Завдяки цьому Дмовський став відомим на Заході, де його розглядали як головного репрезентанта Польщі, а його Народно-демократична партія – найвпливовішою в усіх польських землях (це важливо для розуміння політичного розкладу сил в незалежній Польщі). Цей стан речей, доречи, обумовив лояльність польського населення до російської влади та армії під час Першої світової війни.

Карта 2.3 Польські землі в складі Російської імперії

2.1.4. Перша світова війна і «польське питання»

Затяжний характер війни призвів до того, що ворогуючі сторони намагались розіграти польську карту. 5 листопада 1916 року Центральні держави проголосили створення на окупованих землях російської Польщі незалежного Королівства Польського. На чолі цього державного утворення стала сформована німцями Регентська Рада, яка, в свою чергу сформувала уряд. Ці установи діяли під наглядом німецького генерал-губернатора Ганса фон Безелера. Також були сформовані і невеличкі польські збройні сили. В акті про незалежність нічого не було сказано про польські землі в складі Німеччини та Австро-Угорщини, тож не дивно, що польське суспільство не сприйняло це утворення. До того ж було зрозуміло, що Центральні держави війну фактично програли [44, с.7-8].

Пасивний спротив поляків німецькому проекту очолив Юзеф Пілсудський, який відмовився принести присягу на вірність німецькому імператору та був інтернований в Магдебурзькій фортеці. Цей акт приніс йому славу національного героя і визначив його подальшу кар'єру. Із не дуже популярного союзника німців, Пілсудський, в очах польської громади, став жертвою їх переслідувань та героєм боротьби за незалежність. Саме з цього часу міф Пілсудського, що почав створюватись серед легіонерів, набув широкого загалу. В свою чергу польські легіонери, до того в цілому лояльні до влади Центральних держав, слідуючи прикладу Пілсудського, почали масово відмовлятися від присяги [12, с.773].

Німці розформували Першу бригаду легіонів, а Друга бригада, яка перебувала під командуванням генерала Ю. Галлера в лютому 1918 сама вийшла із підпорядкування німцям і приєдналась до II Польського корпусу, розташованого в Україні. Німці з боєм роззброїли це з'єднання. Галлеру вдалося врятуватись на території радянської Росії. Згодом він через Архангельськ добрався до Франції, де очолив Польську армію [12, с.734; 44, с.9].

По інший бік фронту в Петербурзі ще з 1914 року діяв Польський Національний комітет (ПНК). В 1916 такий же комітет був створений в Парижі. Очолив його Дмовський [12, с.734].

В березні 1917 року Тимчасовий Уряд проголосив незалежність Польщі в її етнографічних кордонах, а союзники визнали ПНК урядом незалежної держави. Незалежність Польщі була підтверджена декларацією Вудро Вільсона 8 січня 1918 року та 3 червня спільною декларацією союзних держав. Особливо важливою була декларація Вільсона, яка 13-м пунктом проголошувала необхідність створення незалежної Польщі та намітила кордони майбутньої держави.

«Повинна бути створена, - проголошував американський президент, - незалежна Польська держава, яка буде включати території з безперечно польським населенням. Цій державі надається безперешкодний та безпечний вихід до моря і гарантується політична та економічна незалежність. Її територіальна цілісність повинна бути гарантована міжнародними договорами.» [44, с.13].

Не ставлячи під сумнів щире бажання Вільсона облагодіяти людство, слід відмітити протиріччя в цьому пункті його промови. Перш за все кидається в очі змішування етнічного (безперечно польське населення) та геополітичного (вихід до моря) аспектів в розбудові майбутньої держави. З іншого боку етнічний принцип теж є далеким від ясності – в Східній Європі мало було територій етнічно гомогенних. Як би там не було, в дипломатичних кабінетах ідея незалежної Польщі одержала остаточну перемогу [12, с.734-742].

Президент Франції Раймон Пуанкаре, ще влітку 1917 року своїм указом проголосив створення Польської армії во Франції. Армія формувалася з представників польської діаспори, військовополонених армій Німеччини та Австро-Угорщини і поляків, що служили в Російському експедиційному корпусу. Особовий склад був вдягнутий у французькі однострої – звідси неофіційна назва – Блакитна армія. 23 лютого 1918 року контроль над армією було передано [44, с.9-13]

Спочатку командувачем армії було призначено французького генерала Луї Аршинара, а влітку 1918 року їм став вже відомий нам Юзеф Галлер, який після невдалого виступу проти німців теж здобув славу національного героя – тому армію називали ще Армією Галлера. На жовтень 1918 року Армія Галлера нараховувала 6 дивізій, одна з яких воювала на Західному фронті. В політичному плані Галлер (попри його легіонерське минуле) та його штаб знаходилися під впливом Дмовського [44, с.13].

Вирішальний момент польської незалежності настав з поразкою Центральних держав. Німецька революція створила в Польщі вакуум влади, ситуація поступово виходила з під контролю Регентської Ради та уряду. В таких умовах надзвичайно важливо було знайти людину, яка б могла гарантувати спокій в країні. Німці зробили ставку на Пілсудського [29, с. 84]. 8 листопада його звільнили з під варті, 10 він прибув до Варшави. 11 листопада після проголошення перемир'я в столиці почались стихійні демонстрації, натовп захопив резиденцію генерал-губернатора та роззброював німецьки караули. В цей день Регентська Рада передала Пілсудському командування армією, а 14 числа і верховне керівництво державою.

В цей час Пілсудський здавався компромісною фігурою, здатною задовольнити всіх: «лівих тому що був соціалістом, колишніх прихильників Австро-Угорщини та Німеччини, а також самих німців та, нарешті, противників Німеччини, тому що вертався з німецької тюрми» [29, с.85].

Тим часом у Львові вже кілька днів точилися бої між поляками і українцями. Напруженість зростала і в Познані. Все це вказувало на те, що питання кордонів стає найактуальнішим для новоствореної держави

2.2 Концепції формування східних кордонів Польської держави

Складність формування концепції східних кордонів відродженої Польщі полягала в тому, що народи Східної Європи вступили процес формування модерних націй маючи різні стартові умови і різні терміни початку цього процесу. На теренах колишньої Речі Посполитої ця нерівномірність була

доволі наочна. Завдяки розвинутій польській мові, як засобу прилучення до високої культури, еліта та містяни цих земель позиціонували себе як поляків, а український, білоруський та литовський етноси були представлені переважно селянами. Національна інтелігенція цих етносів почала формуватися відносно пізно, отже і націєтворчі процеси значно спізнилися. Свою роль зіграв і вплив більш розвинених культур. Яскравий приклад цього м'якого культурного пресінгу – доля двох етнічних білорусів, Міцкевича та Пілсудського. Перший став найзначнішим польським поетом, другого вважають творцем незалежності.

Фатальним чином це запізнення національного розвитку східних сусідів Польщі сприяло створенню серед польських діячів уявлення про цивілізаторську місію Польщі на Сході і, як наслідок, до великодержавної зверхності в становленні до українців, білорусів та литовців. Яскравою ілюстрацією цього стану речей були польсько-українські взаємини в Східній Галичині, де поляки були, за висловом угорського соціолога Оскара Ясі, медіальною нацією [35, с. 268]. Польські землевласники поблажливо трактували українців в кращому випадку як братів наших менших, «*naród sześciorów i rorów*», та, використовуючи свою владу, всіляко перешкоджали доступу українців в парламент та владні структури. Справа дійшла до вбивства намісника Анджея Потоцького українським соціал-демократом Мирославом Сичинським в 1908 році. Цей випадок чудово ілюструє соціальну ворожнечу між обома етнічними групами. І таке положення склалось практично на всіх східних землях колишньої Речі Посполитої [27, с.4-16].

Це великодержавне месіанство польських національних діячів призводило до створення різноманітних концепцій відносно формування східних кордонів, при чому польський національна свідомість невідворотно вимушена була користуватися міфом Речі Посполитої, як втраченого раю польської незалежності. Поляки в цій державі, згідно уявленням тогочасних польських політиків, грали роль цивілізаторів диких східних просторів. Зрозуміло, що з дійсним буттям історичної Речі Посполитої це не мало нічого

спільного, однак, як і в більшості подібних випадків, міф виявився сильнішим за науку. Строго кажучи це було анахронізмом, адже Річ Посполита була середньовічним утворенням, в якому поділ між населенням проходив за становим та релігійним принципом. Ці соціальні страти входили в досить складні відносини між собою – скажімо, обсяги прав мазурського селянина, доброго католика та молдавського аристократа Петра Могили дещо різнилися між собою. Тож Річ Посполиту не варто трактувати як національну державу в сучасному сенсі цього терміну, адже самі мешканці цієї держави трактували поняття нації в середньовічному сенсі, як, наприклад, Станіслав Ореховський: «gente Rutheni, natione Poloni» (за походженням русин, за нацією поляк), тобто як державне підданство [6, с.42].

Тут слід прояснити співвідношення нації та етносу, а також роль національного міфу. Якщо етнос є природним явищем, залежним від природних факторів, головним чином від ландшафту, природно-господарських умов, мови, то нація – утворення політичне, значною мірою штучне для якого етнос грає роль субстрата [6, с.46-150]. Для переформатування етносу на націю, перетворення природної структури на політичну знадобився національний міф [33, с.157-177].

Ці міфи створювалися практично за єдиними лекалами з підручного матеріалу – переважно історичного, лінгвістичного, фольклорно-етнографічного. Зрозуміло, релігійна ідентичність теж ставала фактором національної ідентичності. Всі ці засоби повинні були перетворити різноманітні суспільства, скажімо малопольську шляхту і мазурське селянство на уніфіковані національні спільноти [33, с.165-177].

Трактування Речі Посполитої як національної польської держави сприяло по-перше утвердженню поглядів на велику місію Польщі, покликаної цивілізувати варварські східні терени, а по друге, ставило питання долі східних «кресів», з їх численним польським населенням [44, с.35-40]. Від відповіді на ці питання залежало розв'язання проблеми східних кордонів відродженої Польщі.

На початку ХХ ст. під впливом цього міфу сформувалися дві концепції східних кордонів польської держави. Авторами цих концепцій були Юзеф Пілсудський та Роман Дмовський – найвизначніші політики, які зіграли вирішальну роль в створенні Другої Речі Посполитої. Обидва діячі були цілковитими протилежностями навіть в психологічному плані. Пілсудський (1867 – 1936), попри свій декларований соціалізм, був типовим волюнтаристом, прагнучим здобути незалежність якнайшвидше, не зупиняючись перед жертвами та не соромлячись засобів [29, с.39].

В своєму проєкті побудови Польської національної держави Пілсудський виходив з постулату, що довічним ворогом Польщі є Росія. Про це свідчив його життєвий досвід революціонера та політичного в'язня, а також спомини про польські повстання та їх придушення. Ця зосередженість на російській загрозі призвела Пілсудського до ідеї створення між Польщею та Росією низки формально незалежних держав, таких, як Литва, Білорусь, Україна. Вони повинні були, по-перше, стримувати російську експансію, а, по-друге входити в військовий союз з Польщею. Для цього ці держави та Польща створювали федерацію. До цієї ідеї Пілсудського надихав досвід Речі Посполитої. Сам він народився та виховувався в кордонах Великого князівства Литовського, при арешті навіть назвав себе білорусом, тож на його політичні уподобання накладалися ще дитячі сентименти. Крім того він чудово розумів, що ані поляки, ані литовці, ані білоруси не відмовляться від Вільно, тож обійтися без кровопролиття можливо лише завдяки взаємним поступкам. Але складність була в тому, що саме поляки, в тому числі прихильники Пілсудського не були готові до компромісів. До того ж сам Пілсудський не був схильним до кропіткої політичної праці і його спроби реалізувати цей проєкт часто нагадували імпровізацію [29, с. 83-120].

Повною протилежністю Пілсудському був його постійний антагоніст Роман Дмовський. Легальний політик, оратор, розважливий голова Польського кола в російській Державній Думі, він відстоював легальний шлях поступового переходу польських земель до незалежності. Цей шлях передбачав політичні

компроміси з російським урядом і Дмовський охоче йшов на них. Радикали звинувачували його в зраді, але консерватизм соціальних поглядів Дмовського забезпечив йому підтримку еліти та католицького кліру, так що перед Першою Світовою війною ендеція стала найвпливовішою партією в польських землях Російської імперії. Цей вплив ідей Дмовського опосередковано продовжився і після 1918 року, визначаючи деякі важливі аспекти польської політики в міжвоєнні часи, тож варто розглянути їх детальніше.

Свою концепцію кордонів Польської держави Дмовський обстоював в розлогіх доволі багатослівно написаних книгах та статтях, і перш за все вважав за потрібне виходити з геополітичних обставин. Аксіомою він вважав те, що Польща приречена бути стиснутою між двома державами – Росією та Німеччиною, кожна з яких має до неї територіальні претензії [44, с.36-37]. В той же час кожна з цих двох країн зацікавлена в Польщі як в потенційному союзнику. В цій ситуації неминуче прийдеться визначитись з пріоритетами.

Найбільшим ворогом Польщі вважав він Німеччину. Саме вона найбільш послідовно проводила політику асиміляції польської людності на своїх східних землях. Ця послідовність спочатку проявлялась в формі колонізації польських земель німецькими поселенцями, потім в формі Культуркампфу. Польські вчителі переводились на західні німецькі землі, а на їх місце призначались німці. Німецька мова стала обов'язковою мовою навчання в школах, потім почалось онімечення костюлу. Ця політика спиралась на явну зверхність університетської німецької культури, користувалась підтримкою всіх німецьких партій і не залишала польській культурі жодного шансу. Ось як писав про це Дмовський в своїй книжці «Німеччина, Росія та польське питання»: «Відношення Німеччини до нації польської відверте та ясне. Поляки є ворогом, які приречені на повне знищення. І ця справа знищення проводиться явно, з брутальною щирістю на польських землях, які належать Пруссії» [42, с. 86].

Природним чином, Росія, в роздумах Дмовського, стає найближчим союзником Польщі, здатним захистити її від згубного німецького впливу.

причому, Росія саме як імперія. Дмовський не має ілюзій відносно внутрішнього устрою Росії та добре пам'ятає русифікацію Царства Польського у другій половині XIX століття. Про це свідчать його роздуми про долю Росії: «Держава розповсюджувалася незвичайно швидко, з малого князівства московського на протязі пів тисячі років зросло до величезної імперії, яка займала шосту частину суші, постійно прямувала до свого розширення, не маючи постійних кордонів, окрім одного – берега Льодовитого океану. Водночас не рухалась вона, належним чином, до розвитку інститутів, до організації суспільства та його самостійності, до зростання населення. Вся внутрішня справа скерована на удосконалення державної машини, яка пристосована до зовнішнього розвитку» [42, с. 58].

Але, парадоксальним чином саме відсталість та нерозвиненість Росії створювала, за Дмовським, сприятливі умови для Польщі. По перше, Росія не мала культурної переваги, саме тому, вважав Дмовський, русифікація становить меншу небезпеку, ніж германізація, адже Росія не в змозі проводити її послідовно саме з цієї причини. По друге, внутрішні проблеми Росії дають надію на зміну її політики відносно Польщі, якщо російський уряд буде впевнений в неї як надійному союзникові. А союз з Росією забезпечить польські кордони від німецьких зазіхань.

Власне кажучи, геополітичні розрахунки Дмовського мали на увазі Росію як постійну геополітичну величину, незалежно від політичного режиму. Вже у 1926 році він писав: «Уряд радянський в Росії зникне, але Росія залишиться і відносини з нею, з тим, що є в ній постійного, з російським народом є більш важливими ніж відносини з урядами, які змінюються» [43, с.237].

З цього постулату витікали наступні висновки: Росія повинна бути достатньо могутньою і мати спільні кордони з Польщею, яка в свою чергу, повинна мати такі кордони, які забезпечать для неї великодержавність. Це привело Дмовського к досить оригінальні концепції утворення східних кордонів.

Перш за все, він відмовляється від популярної в ХІХ ст. та перетрактованої Пілсудським мрії про відродження Речі Посполитої в межах 1772 року. Головною вадою цієї держави, за Дмовським, було як раз невміння реалізувати польську національно-культурну перевагу, але це не значить, що Польща повинна відмовитися від своєї історичної спадщини та культурної місії. Польська держава повинна бути достатньо великою, щоб з нею могли рахуватися інші держави, тому її кордони повинні вийти за межі етнографічних польських земель, але не може допустити існування великої кількості представників інших етносів в своїх межах. З іншого боку, сусідом Польщі повинна бути єдина і неподільна Росія, союз з якою забезпечить Польщу від німецької загрози [42, с.64].

Це ставить питання про відношення Дмовського до національних рухів українського, білоруського та литовського. З його точки зору ці народи не мають права на отримання державності. В повній згоді з російськими великодержавними діячами Дмовський розглядає український рух в Галичині, як німецький політичний проект, спрямований на знищення польського елементу: «Вказує на ті шляхи запекло антипольський рух серед галицьких русинів, організований в партію «українську», який на протязі кількох років придбав явно германофільське забарвлення» [42, с. 57].

Характерно те, що автор користується етнонімами: русини для Галичини та малороси для українців Російської імперії, а термін «українці» ставить в лапки. Литовський рух – виник завдяки російському урядові після 1863 року, а білорусів, внаслідок слабкості їх національної свідомості взагалі можна не брати до уваги. Можна сказати, що ідеал Дмовського – мононаціональна держава в якій всі інші етноси приречені на асиміляцію.

Також для Польщі було б корисно, якби і Росія в свою чергу теж асимілювала б українців та білорусів на своїй території. Це послабило б національні рухи цих народів в Польщі. Парадоксальним чином цей борець проти асиміляційної політики російського та німецького шовінізмів сам стає великодержавним шовіністом та асимілятором, коли мова заходить про

незалежну Польщу. Консерватор та запеклий критик сучасного суспільства, який декларував свій католицизм, борець з масонами стає майже якобінцем в прагненні уніфікувати всі етнічні відмінності [44, с.25].

Втім проекти Пілсудського та Дмовського не так вже і розрізнялися між собою на глибинному рівні, передбачаючи польську експансію на Схід. Мрії Пілсудського про відродження Речі Посполитої в тій чи іншій формі, передбачали домінування польського сегменту в майбутній федерації. Для інших утворень передбачалися лише обмежений суверенітет і в перспективі поглинання Польщею.

Тому не дивно, що спроби Пілсудського реалізувати свій проект в врешті-решт провалились. По перше, лідер держави був обмежений в своїх діях іншими політичними силами та повинен був враховувати вибух польського шовінізму після здобуття незалежності. По друге, слід правильно представляти роль Пілсудського, як Начальника Польської держави в 1918 – 1921 роках. На той час Пілсудський ще не мав в своєму розпорядженні домінуючої політичної сили – його авторитет базувався на особистій харизмі та спирався на підтримку колишніх легіонерів, таких, наприклад, як генерали Казімеж Соснковський та Едвард Ридз-Смігли, яких він висував в перші ряди армійського керівництва. В польському політикумі домінувала Ендеція і з цим Пілсудський вимушений був рахуватися. Невдовзі після свого призначення Начальником держави він змушений був відправити у відставку лівий уряд Є. Морачевського і зголосився на призначення прем'єр-міністром близького до Р. Дмовського Ігнація Падеревського [29, с.91].

До того ж сам Пілсудський був насамперед практиком, для якого головним було відродження Польщі. Теоретичні розрахунки мали для нього другорядне значення. Він сам досить відверто визнавав це в листі до свого політичного соратника Леона Василевського в квітні 1919 року: «Вважаю, що в найближчий час я зможу відкрити свої двері для політики, зв'язаної з Литвою та Білоруссю. Ти знаєш мої на це погляди, суть яких в тому, що я не хочу бути ані імперіалістом, ані федералістом, поки у мене немає можливості говорити

про це більш-менш серйозно, але і з револьвером у кишені. В зв'язку з тим, що в Божому світі, здається, починає перемагати балаканина про братерство людей і народів та американські доктрини, я охоче схилиюся на бік федералістів» [23, с.76].

Обидві моделі державного устрою відродженої Польщі орієнтувалися на приклад Речі Посполитої. Обидві моделі передбачали розбудову польської великодержавності за рахунок східних сусідів. При чому, якщо Пілсудський в своєму баченні державного устрою Польщі намагався копіювати старовинні форми, то Дмовський був палким прихильником унітаризму та асиміляційної політики. При цьому він теж орієнтувався на національний міф, вважаючи асиміляцію національних меншин історичною місією польської державності. При чому його погляди на це тільки ставали більш радикальними з плином часу, наближаючись до фашистських [44, с.65].

Архаїчний проект Пілсудського не витримала перевірки життям, а сам він не мав ані політичної волі, ані достатньої підтримки навіть з боку більшості прихильників, щоб скорегувати його у щось більш прийнятне. Його угода з урядом УНР – єдина послідовна спроба реалізувати федеративний проект – була зруйнована перебігом військових дій. При тому що Дмовський був витіснений з активної політики після 1920 року, устрій Польської республіки був створений згідно його моделі. Уніфікація не передбачала для меншин навіть обмеженої культурної автономії. Православна Церква теж цілеспрямовано полонізувалась [27, с.29].

Ситуація ніяк не змінилася і після травневого перевороту 1926 року – Пілсудський вимушений був рахуватися з шовіністичними настроями серед власних прибічників. Між тим ситуація в українських землях Польської республіки з року в рік радикалізувалась. Спроби поміркованих діячів санації Тадеуша Голувки та Генрика Юзевського ні до чого не призвели, лише викликали шалений опір екстремістів обох лагерів. Голувку вбили оунівці, а помірковані реверанси в бік українців волинського воєводи Юзевського польські радикали характеризували як польське мучеництво: «Квітневі рішення

вищих державних посадовців у Польщі, внаслідок яких сталася зміна на посаді волинського воєводи, дають польській громаді Волині підстави для певності, що її десятилітньому мучеництву нарешті настав край» [27, с.22].

Ми можемо констатувати, що головним проблемою, яка постала перед Польською державою була невизначеність кордонів. При цьому, польська політична еліта не мала єдиного погляду на шляхи вирішення цього питання, що, в свою чергу, обумовило подальший розвиток подій.

РОЗДІЛ 3

ЗАХІДНІ КОРДОНИ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

3.1. Познанське повстання

На перебіг подій в Познанській провінції впливали два фактори, пов'язані між собою. Внаслідок революції Німецька імперія значною мірою втратила свою державну суб'єктність – державні інститути та армія перебували в стані розпаду, а комуністичні виступи в Берліні, Баварії та інших землях поставили державу на межу громадянської війни. Польща, зі свого боку, ще не набула рис державної суб'єктності: уряд, армія, державний апарат, законодавча влада – все це знаходилось в стані формування. До того ж племін війни в Східній Галичині потребував негайної реакції Начальника держави. Слід враховувати ще й те, що проблема демаркації кордонів повоєнної Німеччини була предметом розгляду Найвищої Ради в Парижі і повинна була бути врегульована мирним договором між Антантою та Рейхом. Це зв'язувало руки державним структурам Польщі, що чудово розумів Пілсудський.

«Повторюю вам свою особисту думку, - писав він в листі до І. Падеревського, - до врегулювання питання наших західних кордонів ми на 9/10 залежні від доброї волі Антанти. Тому я завжди вважав, що, поки це найважливіше питання ще невирішене, необхідно всі інші справи, з приводу яких ми можемо вступити в конфлікт з Антантою, намагатися затягувати, не вирішуючи їх остаточно, не ставлячи ніде крапки над «і» [29, с.97].

В самій Познані польська спільнота значною мірою приймала рішення самостійно, деякою мірою дистанціюючись від керівництва Польської держави. Необхідно врахувати й об'єктивні політичні протиріччя між Пілсудським та познанськими діячами, які знаходились під ідейним впливом народних демократів вважали Пілсудського соціалістом та германофілом [29, с.86-89].

Ще в липні 1918 року польські депутати Рейхстагу створили Центральний громадянський комітет з метою приєднання населених поляками провінцій до польської держави після поразки Німеччини. 12 листопада, в

умовах вакууму влади, комітет проголосив себе верховною владою в Познанській провінції. Він був перейменований в Верховну Народну Раду (ВНР), яку очолив Комісаріат (КВНР) в складі ксьондза С. Адамського, В. Корфанти та А. Пошвіньського. Першу скрипку в цьому тріумвіраті грав, безперечно, В. Корфанти, найбільш відомий та енергійний польський політик в Німеччині, народовий демократ. Інші члени КВНР також були представниками консервативних кіл [39, с.53-87].

Слід зауважити, що, водночас, в Познані та найбільших містах провінції були створені Ради робітничих та солдатських депутатів. В робітничих радах домінували поляки, а в солдатських – німці місцевих гарнізонів. Втім, з огляду на специфіку регіону перевага поляків в робітничому русі, не свідчила про однозначно пропольську орієнтацію останнього. Справа полягала в тому, що тогочасна Німеччина була на той час найбільш розвиненою соціальною державою з потужними профспілками, впливовим соціал-демократичним рухом та високими соціальними гарантіями. Тому частина польського пролетаріату досить прохолодно відносилась до проектів відділення провінції, не бажаючи всім цим ризикувати в обмін на приєднання до переважно аграрної держави [39, с.53-76].

Однозначною підтримкою польський рух користувався серед інтелігенції (студенти, як завжди, були найрадикальнішою верствою) та селянства, ображеного німецькою колонізацією. В цих умовах, користуючись дезорганізацією німецької громади та фактичним безсиллям центрального уряду, КВНР заходила формувати народну міліцію, яка складалась переважно з поляків. Екстрено були проведені вибори до Сейму провінції, котрий зібрався на сесію, яка проходила 3-5 грудня. Цілком очікувано Сейм висловився за приєднання провінції до Польської держави та вибрав новий склад ВНР та КВНР, котрі знову очолив Корфанти. Втім, польські політики розуміли, що враховуючи чисельність німецького населення (в Познані майже 40%) результати вільного волевиявлення можуть бути несприятливими для польської справи [44, с.20-24].

Розумів це і Пілсудський, який, з огляду на позицію Заходу, публічно утримувався від будь-яких дипломатичних та військових демаршів. Він намагався діяти шляхом доконаних фактів, діючи через конспіративну мережу ПОВ, з якою була пов'язана знаменита «Двуйка» - II відділ Генерального штабу. «Двуйка» через систему ПОВ переправляла до Познані зброю та бойовиків, маючи на меті збройне повстання. Але виступ відбувся раніше запланованого часу [44, с.20-22].

26 грудня 1918 року в Познань, проїздом до Варшави, прибув майбутній прем'єр Польщі Ігнацій Падеревський. Місцева польська громада зустріла його масовими маніфестаціями. В місті вивісили польські національні прапори та прапори союзних держав. Вранці наступного дня німецький гарнізон, обурений тим що відбулося, пройшов маршем по місту, але це зіграло роль іскри в діжці пороху – вже в другій половині дня польська молодь стихійно почала захоплювати державні установи. Дійшло до збройних сутичок і ввечері місто було захоплене повстанцями. КВНР взяла владу в свої руки і об'явила про формування польської армії, командувачем якої призначила майора С.Тачака. Вже наступного дня повстання охопило провінцію. К початку січня повстанські загони вийшли на західний кордон колишньої Речі Посполитої та почали наступ на північ, до моря [39, с.110-161].

Німецька армія знаходилась в стані розкладу і тому соціал-демократичні керівники Веймарської республіки – рейхспрезидент Фрідріх Еберт та військовий міністр Густав Носке - дали дозвіл на формування добровольчих загонів – фрайкору – з націоналістично налаштованих ветеранів та молоді [39, с.201-202]. Через службу в фрайкорах пройшли майбутні діячі III Рейху: Ернст Рем, Генріх Гімmlер, Вальтер Дарре та комендант Аушвіцу Рудольф Гесс. Парадоксальним чином батьки-засновники Веймарської республіки звернулися по допомогу до її майбутніх могильщиків.

Саме ці формування, в рядах яких було достатньо бойових офіцерів, вступали в бої з повстанцями на заході та півночі. Головною проблемою польських загонів був брак досвідчених офіцерів – поляки в німецькій армії

могли отримати офіцерське звання лише в окремих випадках. Тому на прохання КВНР Пілсудський відправив до Познані генерал-лейтенанта російської служби Ю. Довбор-Мусницького з групою старших офіцерів. Цим кроком Начальник держави вбивав одразу двох зайців: позбавлявся найавторитетнішого на той час воєначальника (Довбор командував I Польським корпусом в 1917–1918 роках), прихильника політичного курсу Романа Дмовського, та офіційно зберігаючи нейтралітет в очах Заходу, допомагав співвітчизникам. 16 січня генерал був призначений командувачем Познанської армії [44, с.21].

Водночас була оголошена мобілізація, яка дозволила довести збройні сили повсталих познанців до 70 тис. вояків, а штаб Довбор-Мусницького, сформований з досвідчених офіцерів генерального штабу, структурував цю масу в правильно організовані частини та з'єднання. Ці заходи дозволили стабілізувати фронт [39, с.206-229].

Визначення долі краю, втім, вирішувалось найбільшою мірою за столом переговорів в Парижі. Тут багато залежало від найавторитетнішого в очах західного політикуму польського діяча – Романа Дмовського, офіційного представника Польщі в Парижі [44, с.24]. Його діяльність користувалася підтримкою Франції, яка розглядала Польську державу, як противагу німецькому реваншизму, та намагалася, за рахунок збільшення її території німецьким коштом, максимально послабити свого постійного суперника. За підтримки Франції польська сторона домоглася включення Познанської провінції в зону дії Комп'єнського перемир'я. 16 лютого маршал Фош, головнокомандувач союзними військами, при черговому його продовженні розширив умови перемир'я на східні райони Німеччини. Це зупинило бойові дії [44, с.20-21].

Для остаточного вирішення питання західних кордонів Польської держави Найвища Рада створила комісію на чолі з французьким дипломатом Жулем Камбоном. 28 лютого Дмовський передав до неї ноту, в якій пропонував віддати Польщі окрім Познанської провінції ще й Західну Пруссію, Верхню Сілезію, частину Померанії, а Східну Пруссію віддати під міжнародне

управління [44, с.44]. 12 березня комісія передала цей проект з невеликими поправками Найвищій Раді, де він зустрів гнівну відповідь Ллойд Джорджа: «Не можу себе уявити, - казав прем'єр, - найгіршу причину майбутньої війни, ніж оточення німецького народу, який, як ми знаємо, є однією з найпотужніших та найвитриваліших рас в світі, чередою малих державок, створених з народностей, які в минулому не мали ніколи усталеного урядування і передача кожному з них маси німців, котрі мають лише одну мрію: з'єднання з вітчизною. Пропозиція Польської комісії віддати 2 млн. 100 тис. німців під панування народу іншої релігії, який впродовж своєї історії ніколи не був в змозі виявити здібність до збереження самостійності, повинна, на мою думку, рано чи пізно привести до нової війни у Східній Європі» [44, с. 44-45].

Прем'єр-міністр Великої Британії, слід відзначити, керувався не стільки абстрактними принципами справедливості, скільки цілком конкретним побоюванням надмірного підсилення Франції. Також саме Німеччина, а не Польща, котру він ніколи не сприймав всерйоз, була, на думку Ллойд Джорджа, заслоном проти більшовицької загрози зі Сходу та гарантом європейської рівноваги [44, с.43].

Позицію Ллойд Джорджа підтримав Вільсон, і вони разом подолали опір Клемансо, який зрозумів, що комісія Камбона і справді перегнула палицю. Внаслідок цього 7 травня було ухвалене спільне рішення, згідно з яким Польщі передавалась Познанська провінція та лівобережна частина Західної Пруссії. Данциг отримав статус вільного міста під управлінням Ліги Націй. Доля Верхньої Сілезії повинна була бути вирішена на плебісциті. Це рішення було закріплене статтями Версальського договору [44, с.45].

10 січня 1920 року договір вступив в силу і польські війська та адміністрація зайняли відведені їм території. Польща отримала вузьку частину балтійського узбережжя, позбавлену значних портів, до того ж затиснута з обох боків між німецькими землями, тобто стратегічно вразливу. Піррова перемога доповнювалась бонусом у вигляді значної німецької меншості, права якої були гарантовані особливим трактатом, складеним на вимогу Великої Британії та

США. Згідно його 12-й статті, Ліга Націй мала право втручатись у внутрішні справи Польщі в разі (дійсних чи удаваних) порушень умов цього трактату [44, с.47-48].

Карта 3.1

Данцигський коридор та Вільне місто Данциг

3.2. Верхня Сілезія

Доля цієї провінції мала бути вирішена на плебісциті. Однак, враховуючи склад населення (за переписом 1910 року польське населення складало десь біля 57% від загальної чисельності), польські перспективи в краю були досить невтішними. Німецька агітація наголошувала на високих соціальних стандартах, які були втрачені в разі переходу провінції під польську юрисдикцію. Водночас, на початку 1919 року до краю були стягнуті додаткові сили поліції та підрозділи фрайкору [44, с.22-23].

В цих умовах в польському політикумі стався розкол. Визнаний лідер німецьких поляків Войцех Корфанти пропонував дотримуватись мирного шляху, щоб не дратувати союзників [44, с.22]. Натомість ПОВ вирішила, як і в Познані, піти шляхом збройного повстання. Воно вибухнуло 18 серпня 1919 року. Від нього поспішно відмежувалися, - трактуючи його, як більшовицьку провокацію, - помірковані польські політики [44, с. 23]. Вже 24 серпня німецькі підрозділи придушили польські виступи, однак Корфанти вдалося за допомогою Р. Дмовського наполягти на прямому втручанні держав Антанти у справи провінції та на проголошенні німецьким урядом, під тиском союзників, загальної амністії повстанцям [44, с.23].

Верхня Сілезія перейшла під управління союзної адміністрації. В лютому 1920 року в провінцію були введені союзні війська. Найбільший серед них французький контингент поблажливо ставився до поляків, натомість англійці та італійці більш підтримували німецьку спільноту [44, с.73].

В серпні 1920 року, в розпал наступу Червоної Армії на Варшаву, німецька газета опублікувала звістку про падіння польської столиці. Сілезькі німці розпочали святкування, які швидко переросли в сутички з поляками. 19 серпня поляки взяли за зброю та дуже швидко оволоділи столицею провінції - містом Катовіце. Повстання, на відміну від першого, було підтримано В. Корфанти та місцевими політиками. За сприянням голови союзної комісії, французького генерала Анрі Ле Рона, вони досягли згоди про примирення на умовах формування змішаної німецько-польської поліції [11, с.127].

В березні 1921 року на плебісциті лише близько 40% відсотків населення проголосувало за приєднання до Польщі [44, с 73]. Це, по перше поставило перед союзниками проблему поділу Верхньої Сілезії згідно з цими результатами, а по друге, додатково наелектризували і без того напружені відносини між обома спільнотами. До того ж уряд у Варшаві небезпідставно побоювався втратити найбільш розвинені промислові регіони навколо Катовіц [44, с.73].

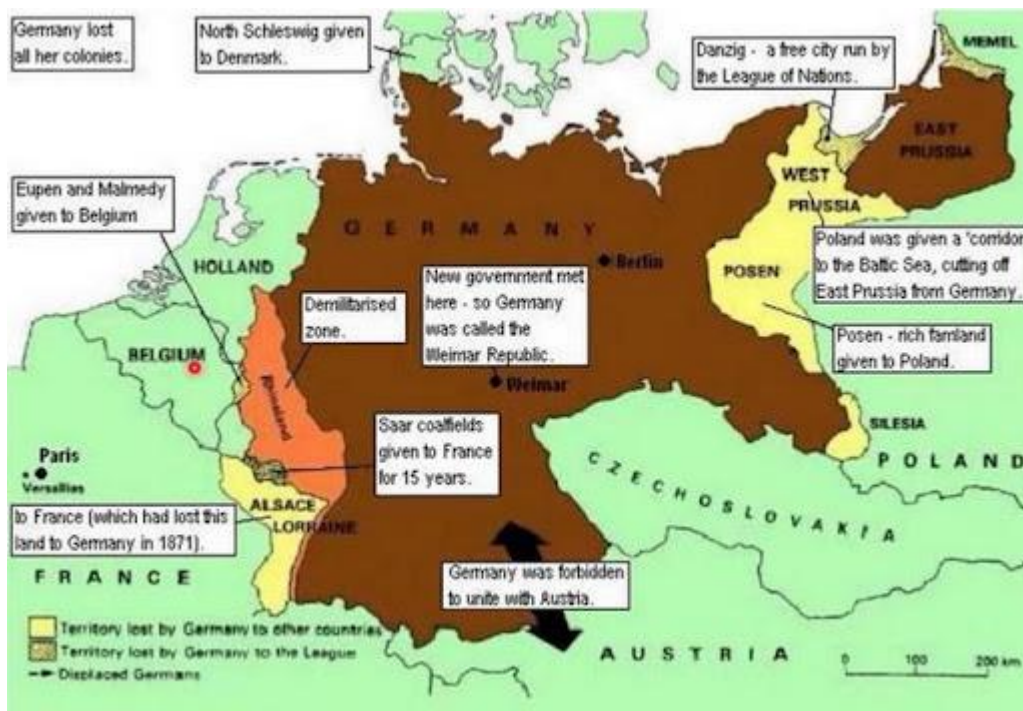
Французький уряд підтримував польські претензії на відміну від британців, зацікавлених в одержанні німецьких репарацій (німецький уряд постійно наголошував на важливості сілезької промислової агломерації для формування державного бюджету). В цих умовах 2 травня спалахнуло третє сілезьке повстання. На відміну від перших двох, воно було сплановано заздалегідь за участю польського Генштабу. Повстанців підтримували зброєю Краківський та Познанський військові округи. Самопроголошений уряд провінції очолив Корфанти. В свою чергу, з Німеччини прибули добровольчі загони і, на відміну від перших двох, цей конфлікт набув рис повномасштабної війни [44, с.73-74].

Непримиренну позицію відносно поляків зайняв Ллойд Джордж, який в своєму виступі в Палаті Громад 13 травня 1921 року заявив, «що Польща не має жодного права на Верхню Сілезію» [44, с. 74]. Пропольську позицію Франції стримувала також Чехословаччина, яка знаходилась з Польщею в стані дипломатичного конфлікту.

Тим часом німецький фрайкор відтіснив поляків за т.зв. лінію Корфанти. «Від загальної поразки зберегла поляків інтервенція союзних військ, які розділили воюючі сторони, створивши нейтральний пояс» [44, с.75]. Питання демаркації провінції Найвища Рада передала Лізі Націй. 12 жовтня 1921 року Ліга прийняла рішення, яке затверджене Радою 20 жовтня. Польщі відійшли східні промислові райони провінції з містом Катовіце. На цій території проживало майже 300 тис німецького населення, в той час як в німецькій частині Верхньої Сілезії залишилось більш ніж 500 тис. поляків [44, с. 75].

Польща також претендувала і на чеську частину Сілезії, т.зв. Тешинську область, де в грудні 1918 року відбулися зіткнення між чеськими та польськими військами. Цей конфлікт швидко пригасила Антанта, призначивши проведення плебісциту в цьому важливому промисловому районі. Ситуацію ускладнювало те, що і Польща, і Чехословаччина розглядались Францією як важливі ланки майбутнього антинімецького союзу, тож французька дипломатія

дистанціювалась від прямого втручання в конфлікт на боці однієї з сторін [44, с.22-26].

Карта 3.2.

Територіальні втрати Німеччини після Першої світової війни

Користуючись складним становищем Польщі під час наступу Тухачевського, міністр закордонних справ ЧСР Едвард Бенеш на конференції в Спа, в липні 1920 року, домогся від польського прем'єра В. Грабського згоди на розділ Тешинської області між обома державами в обмін на транзит військових вантажів через чехословацьку територію. Угода була підписана 28 липня 1920 року [11, с.124]. Згодом Польща відмовилась від визнання за цим договором юридичної сили, що, в свою чергу стало передумовою пронимецької позицію уряду II Речі Посполитої під час Мюнхенської кризи [44, с.85-89].

В листопаді 1920 року відбулися плебісцити в округах Алленштейн (Ольштин) та Марієнверден (Квідзин). Історично за часів Речі Посполитої ці області належали до т.зв. Королівських Прус і були відвойовані від Тевтонського Ордену під час Тринадцятирічної війни (1441 – 1454 роки), а

після розділів цієї держави утворили провінцію Західна Пруссія в складі Пруського королівства . Частина цієї провінції, розташована на лівому березі Вісли були віддані Польщі згідно рішень Паризької конференції, Данциг було проголошено вільним містом, а спірні території адміністративно ввійшли в Східну Пруссію [44, с.24-25]. Частина кашубів - слов'янського населення на цих теренах, - не ідентифікувало себе з поляками [12, с.678].

Комісію для проведення плебісциту склали британські та італійські урядовці. Британці відкрито спиралися на місцеву німецьку адміністрацію, що привело до звинувачень комісії в необ'єктивності з польської сторони. В обох округах плебісцит відбувся 11 листопаду. В квідзинському окрузі близько 97 тис. осіб проголосувало за Німеччину, а за Польщу – лише 8 тис.; в ольштинському, відповідно, – 363 тис. проти 8 тис. [44, с.70-72].

Польський дослідник Єжи Красуський вважає, що на перебіг голосування вплинула польсько-радянська війна – мовляв, населення не ризикнуло приєднатися до держави, яка знаходиться під загрозою [44, с.71]. Однак цю думку ми вважаємо, щонайменше, спрощенням, адже в листопаді польські війська вже стояли під Мінськом, військові дії місяць як припинились, отже аргумент про більшовицьку загрозу не працює. Більш має рацію історик Антоній Чубинський, який зауважив, що якщо б не збройні виступи, то і Познань та Сілезія могли залишитися в складі Німеччини [39, с. 300-302].

3.3. Німецька реакція на територіальні втрати.

Польсько-німецькі конфлікти 1918 – 1921 років та територіальні поділи прирекли ці держави на перманентну ворожнечу. Особливо яскраво цей стан речей проявився в 1920 році, коли армії Тухачевського наближалися до Варшави. Саме тоді намітилось парадоксальне, на перший погляд, зближення правих кіл Німеччини, так званих консервативних революціонерів, з радикально лівими. Німецький дослідник консервативно-революційного руху Артур Мьоллер відмічає той факт, що саме в цей час в Гамбурзі керівник осередку компартії Німеччини Генріх Лауфенберг призвав до початку

національно-визвольної війни, на який позитивно відгукнулися і представники правих груп. «Аналогічні процеси, - писав цей дослідник, - відбувалися і в «правому» таборі. Наприклад, радник юстиції Крюпфганц публікує статтю «Комунізм – національна необхідність». Коли кавалерія Будьонного наступала на Варшаву (Будьонний перебував в цей час під Львовом – Ю.С.), у багатьох прокинулася надія, що німці разом із росіянами зможуть виправити ситуацію та переграти раніше програну війну» [25, с.168].

Свідомою подібних настроїв були і вищезгадані серпневі демонстрації німців в Сілезії, коли над натовпом німців здіймалися портрети Леніна та Троцького. Сам Ленін навіть був вимушений констатувати парадоксальність ситуації: «В Німеччині ми побачили такий протиприродний блок чорносотенців з більшовиками. З'явився дивний тип чорносотенця-революціонера, подібного до того нерозвиненого сільського парня зі Східної Пруссії, котрий, як я читав на днях в одній німецькій небільшовицькій газеті, казав, що Вільгельм повинен повернутися, тому що немає порядку, але йти треба за більшовиками» [22].

В цій цитаті радянський лідер повторює свою улюблену думку про чорносотенний рух (з яким він ототожнював німецьких правих), як про прояв «темного мужицького демократизму», але близькі до процитованих погляди висловлювали і Освальд Шпенглер, і Мьоллер ван ден Брук, навіть лідер лівого крила НСДАП Грегор Штрассер, не кажучи вже про Ернста Нікіша, - з одного боку, та Карла Радека - з другого протягом всього часу існування Веймарської республіки, поки прихід Гітлера до влади не поклав край цим дискусіям та проектам [25, с.174].

Що стосується офіційного Берліну, то, зв'язаний умовами Версальського договору, він зберігав мовчання, але досить красномовними були настрої військових. Рупором цих настроїв був командувач Рейхсверу генерал-полковник Ганс фон Зект (1866 – 1939). Польща, в його очах, була головним союзником Франції, а співробітництво з Росією проти цієї країни було необхідним для Німеччини. Що стосується комуністичної загрози, то Зект

вважав, що для Німеччини вона неактуальна. Під час наступу радянського Західного фронту на Варшаву Зект навіть спробував налагодити німецько-радянське співробітництво, про що мова піде в іншому розділі [44, с.91-92].

Ці погляди, які поділялися іншими політиками, як Німеччини, так і Радянського Союзу (Чичерін), привели до підписання 16 квітня 1922 року радянсько-німецького договору в Рапалло, що означало кінець економічної та політичної блокади для обох країн. Ця подія та подальше радянсько-німецьке співробітництво мало важливі наслідки для подальшої долі Польщі, Європи та світу в цілому. 20-ті роки можна назвати роками радянсько-німецької дружби та співробітництва у всіх сферах, в тому числі і в військовій [44, с.90-92].

Можна зробити висновок, що територіальні надбання Польщі, разом з іншими факторами, сприяли зростанню німецького реваншизму та зумовили польсько-німецьку ворожнечу, яка і стала приводом для початку Другої світової війни. Разом з тим міжнародна (інспірована Францією) підтримка Польщі та міжнародна ізоляція спонукали німецьку еліту шукати союзника в особі Радянської Росії.

РОЗДІЛ 4

СХІДНІ КОРДОНИ

4.1. Східна Галичина

Розпад Австро-Угорщини поставив на порядок денний питання про долю українських земель в складі імперії. Вже в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 року українські вояки під приводом майора Д. Вітовського роззброїли австрійські караули та зайняли адміністративні будівлі Львова. Над міською ратушою був піднятий український прапор. На той час в Галичині вже функціонувала Українська Народна Рада на чолі з Євгеном Петрушевичем. Вона проголосила 1 листопада створення Української держави (з 13 листопада офіційно названої Західно-Українською Народною республікою - ЗУНР) та сформувала її уряд – Генеральний секретаріат [36, с.722-731].

З цим станом речей не могли змиритися поляки, які чисельно домінували як у Львові (в 1910 році – майже 60%) так і в ряді інших міст [36, с.726]. При такому співвідношенні сил конфлікт між ЗУНР та Польщею був неминучим. Вже 1 листопада групи погано озброєної польської молоді розпочали сутички з заскоченими цією несподіванкою українськими вояками. До цих груп приєднувались польські офіцери та солдати австро-угорської армії. Наприклад, вранці 1 листопаду обер-лейтенант Роман Абрагам (в майбутньому генерал Війська Польського), син львівського професора, вийшов за сигаретами і натрапив на групу студентів, які попросили його відремонтувати кулемет. Ввечері Абрагам на чолі цієї групи вже приймав участь в боях за залізничний вокзал, а додому потрапив аж через два тижня [7, с.228].

Вже ввечері польські загони захопили склади зі зброєю та залізничну станцію, що мало вирішальний вплив на перебіг бойових дій. 9 листопада, загін майора Юліана Стахевича, який прибув з Кракова, вибив українців із Перемишля. По залізничному шляху Перемишль-Львів поляки почали перевозити підкріплення та зброю до Львова. Відсутність у української сторони необхідної кількості досвідчених офіцерів і, як наслідок, єдиного командування

дозволила полякам вже в грудні 1918 витіснити українські загони з міста. Разом із столицею було втрачено західну частину регіону [7, с.228-235].

Згодом уряду ЗУНР за допомогою офіцерів зі Східної України, насамперед Омеляновича-Павленко, колишніх генштабістів РІА С. Мишковського, М. Какуріна та інших, все ж вдалося створити регулярну Українську Галицьку армію (УГА). Командувачем армії став генерал Омелянович-Павленко. Фронт стабілізувався і війна набула ознак позиційної. Військові спеціалісти – єдине чим Велика Україна могла допомогти ЗУНР. Якщо, завдяки перебуванню у складі більш модерної Австро-Угорщини в Галичині сформуватися національно свідомий середній клас, вихований в умовах вільної політичної конкуренції, який спромігся створити ефективну адміністрацію та дисципліновану армію, то Східна Україна сповзала у вир анархії [36, с.745]. Національний рух у Наддніпрянщині був тісно пов'язаний з соціальним, а головною рушійною силою його було селянство, свідомість якого часто обмежувалось бажанням перерозподілу землі. Звідси – розгул отаманщини і, як слідство, слабкість державного апарату УНР.

До того ж сама Директорія була сформована з представників лівих партій і не мала єдиного погляду на шляхи розвитку української державності – саме радикальні кола цих партій, погляди яких репрезентував в уряді В. Винниченко, виявились схильними до колаборації з більшовицькою Москвою [36, с.892-895]. Натомість, в Галичині уряд ЗУНР відповідально поставився до легітимації своєї влади, протягом листопаду-грудня провівши в повітах вибори до органів місцевого самоврядування [7, с.230-236].

Всі ці процеси вказували на різні стадії проходження процесу формування модерної нації в Наддніпрянщині та Галичині. Згідно класифікації Гелнера-Хобсбаума, захід України успішно подолав перехід від стадії В до стадії С, в той же час на сході процес переходу між цими етапами ще не відбувся в повній мірі.

Наступ Червоної Армії призвів до державного колапсу і втрати урядом УНР контролю над більшою частиною української території. Для ЗУНР ці

означало втрату надії на допомогу зі Сходу та відсутність постійної тилової бази. Віднині ЗУНР мала розраховувати лише на власні сили. До того ж Головний отаман та фактичний глава УНР Симон Петлюра розглядав Польщу як менше зло в порівнянні з більшовиками, все більше схилиючись до союзу з Пілсудським [7, с.245].

Ще 12 листопада 1918 року боротьбу за Східну Галичину розпочав Польський Національний комітет на чолі з Дмовським. В меморандумі ПНК, який був поданий до Найвищої Ради наголошувалось на історичних правах Польщі на цей регіон з часів Казимира Великого (1349 рік). Ця теза стала основною аргументацією польських дипломатів в подальших переговорах відносно долі Східної Галичини, але виглядала непереконливою в очах західних дипломатів, особливо британських та американських, які вважали більш надійним спиратися на етнічний склад спірних територій [44, 42-43].

Повернемося до подій початку 1919 року. Переформована УГА розпочала контрнаступ на Львів. І саме в цей час Антанта спробувала розв'язати конфлікт дипломатичним шляхом. 19 лютого 1919 року до Львову прибула делегація союзників на чолі з французьким генералом Жозефом Бартелемі. Союзна комісія запропонувала ворогуючим сторонам перемир'я та демаркацію території Східної Галичини, при чому Польщі відходили Львів та Бориславський нафтовий регіон. Ці пропозиції підтримав С. Петлюра та керівництво УНР, котрі розраховували на можливість перекидання підрозділів УГА на фронт проти більшовиків. Уряд ЗУНР був вимушений погодитись з вимогами союдної комісії і 24 лютого командувач УГА генерал Омелянович-Павленко підписав наказ про припинення вогню [7, с.243-244]. Але ні польська, ні українська сторони не могли погодитись з законодавчо закріпленим поділом Галичини. Особливо дошкульним для української сторони був намір союзників передати під контроль Польщі нафтовий район. Крім того ген. Омелянович-Павленко ще сподівався відбити Львів.

28 лютого до його штабу в Ходорові прибув Петлюра, який наполягав на продовженні перемир'я, але, незважаючи на це, командування УГА 1 березня

відновило бойові дії. Мета, однак, не була досягнута - вже 18 березня наступальних потенціал був вичерпаний і польський контрнаступ відтіснив українські частини на попередні позиції [7, с.245-246]. Ці події призвели до того, що керівництво ЗУНР втратило довіру до Петлюри та відправило до Парижу окрему делегацію на чолі з заступником міністра МЗС М. Лозинським. Під час Паризької конференції для вирішення подальшої долі регіону була створена міжнародна комісія на чолі з представником Південно Африканського Союзу, знаменитим бурським генералом Луїсом Ботою. В якості попередньої умови комісія Боти знову запропонувала ворогуючим сторонам укласти перемир'я, але на цей раз відмовились вже поляки [7, с.256].

Справа була тому, що в квітні до Польщі прибула армія Галлера. І хоча союзники передали її з умовою використовувати виключно проти Радянської Росії, однак Пілсудський відправив дві дивізії до Галичини. 18 травня там розпочався польський наступ. В той же час Поліська група генерала Антонія Листовського вела успішні бої одночасно з армією УНР і червоними на Волині. В результаті УГА була оточена з трьох боків в "трикутнику смерті" [44, с.31]. В цій патовій ситуації новий командувач УГА генерал О. Греков здійснив останню спробу досягнути перелому в війні. 7 серпня розпочалася т. зв. Чортківська офензива. Ударна група полковника Мирона Тарнавського в складі 1-го та 2-го корпусів прорвала польський фронт. Розвиваючи успіх Греков ввів в прорив інші з'єднання. Були відбиті Тернопіль Чортків, Бучач та інші міста, українці наблизились до Львова. Однак досягти перелому у війні УГА не вдалося - дали взнаки дефіцит зброї та відсутність достатньої кількості кавалерії. Підтягнувши резерви, генерал Т. Розвадовський, командувач польськими військами в Галичині, відкинув виснажену боями ударну групу Тарнавського від Львова і перейшов в загальний контрнаступ, який завершився розгромом УГА. 28 серпня війська та уряд ЗУНР перейшли Збруч на територію УНР. Війна скінчилася [44, с.31].

Водночас долю Східної Галичини вирішувала в Парижі мирна конференція. Польським представникам не вдалося досягти успіху на

переговорах. Навіть Франція дистанціювалась від вимог визнати суверенітет Польської держави над цим регіоном. Це можна пояснити тісною співпрацею Франції з Чехословаччиною, яка поклала на цей регіон певні геополітичні надії [44, с.22-24]. Для розуміння чехословацької позиції ми повинні розглянути загальний стан цієї держави та погляди провідних чеських політиків на українське питання.

Закінчення Першої світової війни та, як наслідок поява на політичній карті Європи нових держав, вперше після 1815 року поставило на порядок денний формування нової системи колективної безпеки на континенті, при чому головним пріоритетом союзників було запобігання німецькому реваншизму. Відповідно, ЧСР займала провідне місце в планах союзників, що було обумовлене її військово-промисловим потенціалом, найпотужнішим в Східній Європі. В той же час ізольоване геополітичне становище країни внаслідок її конфлікту з Німеччиною, Польщею та радянською Угорщиною зміцнювало традиційні русофільські настрої політичної еліти ЧСР. Це визначило амбівалентне ставлення керівництва республіки до триваючого польсько-українського конфлікту [44, с.23-24].

Для розуміння цього ставлення слід звернутися до позицій провідних чеських політиків, насамперед батька чеської незалежності Т.Г.Масарика в українському питанні. В цілому він підтримував український рух, був знайомий з його провідними діячами, насамперед з М.Грушевським. В 1917 році Масарик схвально поставився до діяльності Центральної Ради, але не прийняв її IV Універсал [28, с.172-180]. Згідно з панславістськими політичними уподобаннями та з точки зору безпеки Чехословаччини Масарик вважав за необхідне зберегти єдність Російської держави, в якій Україна могла розраховувати лише на культурно-політичну автономію. Тільки Росія, як геополітична єдність, може втримати наступ пангерманізму на слов'янство. «Будучи добре обізнаним з політичною ситуацією й пов'язуючи майбутнє Чехословаччини з країнами Антанти, - писав Михайло Нагорняк, - Т. Масарик не був схильний підтримувати ідею не тільки державної, а навіть і національної

самостійності України. На нашу думку, така позиція зумовлювалась прагненням зберегти за собою статус одного з найважливіших репрезентантів слов'янства в очах великих держав. Тому, услід за союзними країнами, Т. Масарик вважав за необхідне зберегти цілісність повоєнної демократичної Росії. Він наголошував, що відокремлення України від Росії призведе до нового розлому в слов'янському світі, ослаблення позицій Росії, а відтак Німеччина використає Україну для своїх політичних планів [28, с.172].

Уряд ЧСР з розумінням поставився до проголошення ЗУНР – свідченням цього був обмін дипломатичними місіями наприкінці 1918 року. З огляду на польсько-чехословацький конфлікт Прага дозволила чеським офіцерам вступати до українського війська. Значну дипломатичну підтримку від ЧСР отримала ЗУНР на Паризькій мирній конференції від міністра закордонних справ Едварда Бенеша. Саме дипломатичні демарші Бенеша втримали Найвищу Раду Антанти від визнання Східної Галичини польською територією. Вплив Бенеша на Клемансо, традиційного симпатика та протагоніста Польщі, змусив уряд Франції до обережних дій відносно польсько-українського конфлікту. Не в останню чергу завдяки позиції ЧСР, Міжнародна комісія на чолі з генералом Анрі намагалась встановити перемир'я між ворогуючими сторонами [44, с.26-28].

При цьому уряд Чехословаччини виходив з особистого бачення повоєнного розкладу сил в Східній Європі та незмінної проросійської орієнтації. Зберегти незалежну від Польщі Західну Україну зовсім не означало, в очах чеських політиків визнати її повну незалежність. Скоріше це означало зберегти її для подальшого включення, на тих чи інших умовах до складу оновленої демократичної Росії. Відновлення такої Росії пов'язувалося з перемогою Білого руху – про це свідчить визнання урядом ЧСР адмірала Колчака Верховним правителем Росії та встановлення дипломатичних відносин. За дотепним висловом польського історика Є.Красуського Східна Галичина та Підкарпатська Русь були в очах політиків ЧСР депозитами, які мали бути повернуті Росії після перемоги Білого руху [44, с.25]. Це, в свою

чергу, мало би забезпечити спільний чехословацько-російський кордон з метою запобігання німецькому реваншизму.

Хоча в 1919 українське питання займало увагу провідних політиків Європи, однак в їх планах розбудови повоєнного світу не йшлося про утворення Української держави. Спроби вирішення українського питання, як ми бачимо на прикладі Чехословаччини мали суто інструментальний характер, обумовлений привидом відродження німецької військової могутності та геополітичними розрахунками. Саме протиріччя між декларованим правом націй на самовизначення та реальною політикою таємних союзів та доконаних фактів обумовило крихкість Версальсько-Вашингтонської системи

Франція вважала слушними ці розрахунки чехословацьких політиків. Єдиний кордон між ЧСР та Російською державою був би могутнім фактором, стримуючим німецький реваншизм та гарантом європейської безпеки. Проблема була лише в том, що ця Росія існувала лише в мріях тогочасних політиків. В той же час більшовики були, навпаки, реальною силою і їх Червона Армія наближалась старих російських кордонів. Саме тому 25 серпня Найвища Рада підтримала проект міністра МЗС Великої Британії А. Бальфура та визнала тимчасове право Польщі на управління цим регіоном, в якому Польська держава повинна була забезпечити національні права всіх етнічних груп [44, с.31]. Проблема Волині, однак, як окремого регіону, на Паризькій конференції не розглядалась.

4.2. Польсько-російська війна 1919 року

4.2.1. Окупація Білорусі

Проблема східних кордонів Польщі, які межували з теренами Білорусі та Литви була тісно пов'язана з геополітичними розрахунками різних груп польського політикуму. З одного боку ендеки на чолі з Романом Дмовським вважали частину цієї території, а саме Вільно та Гродно невід'ємною частиною Польщі, з іншого - Пілсудський сподівався реалізувати в цьому регіоні свої

плани утворення буферної держави, щось на зразок Великого Князівства Литовського під контролем Польщі [29, с.101].

На початку 1919 року в Білорусі та Литві знаходились німецькі війська, які поступово евакуювалися на Батьківщину. Зі сходу звільнену німцями територію займали радянські війська, об'єднані в Західну (з лютого Литовсько-Білоруська) армію, а зі сходу - польські війська генерала Ст. Шептицького. Зіткнення між ними почалися вже в січні 1919 року в районі Вільно - радянські війська вибили з міста польську самооборону [8, с.108]. В тому ж місяці були проголошені Білоруська та Литовська Радянські республіки, 3 лютого об'єднані в Литовсько-Білоруську (так званий Лит-Бел) Це вказувало на намір Москви також створити між РРФСР та Польщею буферну зону [8, с.111-125].

Втім, водночас директива РВР вимагала від військ Західної армії на 12 лютого вийти на лінію Буга, а в перспективі руху в напрямку Вісли [11, с.35]. Втім історики не вважають це серйозною спробою захопити Польщу. Попри те, що в січні 1919 року в Мінську був створений Польський ревком, а до складу Західної армії входила дивізія червоних поляків, сили Західної армії на лютий 1919 року налічували не більш ніж 40 тис штиків та шабель розкиданих від латвійського кордону до Полісся. Ці сили могли розраховувати лише на внутрішні ресурси - всі резерви Червоної Армії поглинали внутрішні фронти [8, с.200-234]. Тобто ми маємо справу з типовою для Леніна та тогочасного радянського керівництва ситуативною стратегією - на всяк випадок спробуємо, а там як карта ляже. Вже в лютому карта Західного напрямку лягла не на користь більшовиків. В Гродненській губернії частини Литовсько-Білоруської армії зустрілися з регулярними польськими підрозділами. Протягом лютого-березня польські війська об'єднані в Литовсько-Білоруської фронт генерала Станіслава Шептицького відтіснили радянські війська до Вільно. 14-21 квітня відбулась віленська операція польської армії, в результаті якої радянські війська були розбиті і відкинуті на схід Білорусі [11, с.78]. Цією операцією керував безпосередньо Пілсудський, штурм міста здійснювала елітна 1-а дивізія

легіонів (ген. Ридз-Смігли). Все це вказує на важливість як регіону, так і міста в політичних розрахунках Начальника держави. В травні відбувся новий наступ польських військ, в результаті чого польські війська здобули Мінськ і продовжили наступ, зупинившись в серпні на лінії Березини, після чого активні бойові дії в Білорусі не відновлялися до травня 1920 року. Більш того, Пілсудський пішов на перемовини з більшовиками [11, с.200-220].

4.2.2. Польща і Денікін

Головною причиною зупинки поляків були успіхи Збройних сил Півдня Росії під керівництвом генерал-лейтенанта А.І. Денікіна. З весни 1919 року його формування розпочали масштабний наступ в напрямках Києва, Харкова та Царицина. Влітку Київ був взятий групою генерала Бредова, а головні сили Добровольчої армії вийшли на московський напрямок. Це був момент найвищого напруження сил в Громадянській війні – корпус генерала Кутепова зайняв Орел, Курськ та підійшов до Тули на максимально близьку відстань до столиці [7, с.270-293]. Все це Пілсудський сприймав як загрозу своїм планам, адже Денікін керувався ідеєю єдиної неподільної Росії та користувався військовою та дипломатичною підтримкою Антанти, насамперед Франції, котра бачила в перемозі білих, по перше, змогу повернути російські військові кредити, а по друге, – загрозу для Німеччини у вигляді «поясу безпеки», створеного Францією, Чехословаччиною, Польщею та Росією [9].

Не менш зацікавлені були в перемозі Денікіна і Велика Британія та США. Головною причиною позиції обох країн була їх зацікавленість в укладанні нового торгового договору з Росією, для чого, зрозуміло, потрібен був стабільний уряд. Вже під час відступу Добровольчої армії восени 1919 року, комісар США в Константинополі М. Бристоль в телеграмі держсекретарю Р. Лансінгу наголошував на необхідності допомоги Денікіну з боку поляків. В самій Польщі теж існувала потужна русофільська фракція на чолі з Дмовським [9].

Саме тому завданням Пілсудського та його оточення стало не допустити, попри дипломатичний тиск Антанти, використання Польської армії для допомоги Денікіну. До того ж, влітку 1919 року розпочались переговори з представниками УНР, яка знаходилась в стані війни з військами білогвардійців. Денікін, в свою чергу, теж розраховував на польський наступ в районі Мозиря. Це виводило поляків на тили 12-ї радянської армії з перспективою її розгрому та забезпечувало лівий фланг ударної групи ген. Кутепова. Саме для домовленості про цей наступ в Варшаву був посланий особистий емісар Денікіна полковник Є. Долінський [9].

Пілсудський теж відправив до ставки Денікіна військову місію генерала О. Карницького. Втім переговори дуже скоро зайшли в глухий кут – Денікін безумовно визнавав незалежність Польщі, але відмовлявся визнати польськими території східних Кресів. В свою чергу поляки вимагали визнання польського суверенітету над зайнятими їх військами територіями [9]. Не дивно, отже що переговори закінчилися нічим і місія була відозвана до Варшави, коли поразка Денікіна стала доконаним фактом [44, с.50].

4.2.3. Польсько-радянські та польсько-українські переговори

Вочевидь, що Пілсудський в цих обставинах вважав більшовиків меншим злом в порівнянні з Денікіним. Саме цими розрахунками Начальника держави пояснюються і затримка, попри тиск Заходу, польських військ на Березині, і напівофіційні перемовини з більшовиками. Ще в червні 1919 року польський комуніст Юліан Мархлевський, який нелегально перебував в Варшаві, зустрівся з довіреними особами Пілсудського і отримав попередню згоду на перемовини. Вони розпочалися в жовтні, що, мабуть не випадково співпало з періодом найбільших успіхів військ Денікіна, в Біловезькій пущі, яка знаходилась в запллі польських військ. Офіційно переговори велися між місіями Червоного Хреста про обмін військовополоненими. Під цим прикриттям відбувалися зустрічі Мархлевського, який представляв особисто Леніна, з ад'ютантом Пілсудського капітаном Ю. Бернером [8, с.205].

Пілсудський запропонував Леніну, в обмін на невтручання Польщі в громадянську війну в Росії, визнати Білорусь та Литву сферою польських інтересів, припинити військові дії проти Петлюри та визнати УНР. У відповідь Ленін повідомив, що «польські війська можуть зайняти етнічні польські території, але етнічно російську територію займати не слід» [8, с.293]. В перекладі з дипломатичної мови на повсякденну це значило: «Беріть собі Білорусь та Литву, а Україну ми вам не віддаємо.» Отже, переговори зайшли в глухий кут і закінчились 15 грудня нічим.

Ще в липні почалися переговори представників Пілсудського з урядом УНР і особисто з представниками Петлюри. Останній, знаходячись в скрутному стані одночасної війни проти більшовиків та Денікіна, погодився на підписання 1 вересня 1919 року угоди про перемир'я з Польщею і про демаркацію польсько-українського кордону по річці Збруч [14, с.77-80].

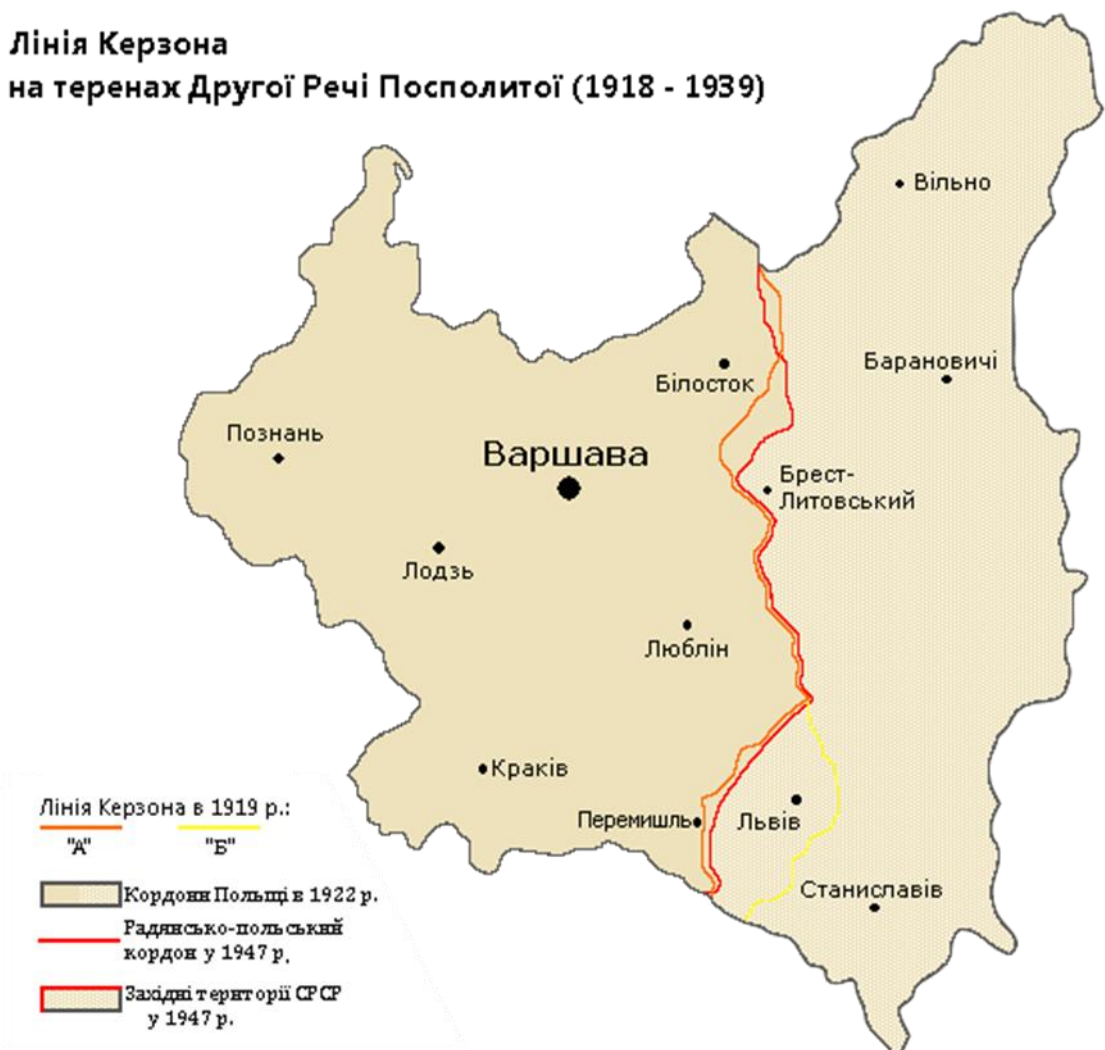
К листопаду 1919 року військовий стан УНР був наближений до катастрофічного: УГА перейшла на бік Денікіна (а згодом і на бік більшовиків), а наступ Червоної армії призвів до розвалу фронту. На Поділлі залишилися розрізнені осередки опору. Тому 17 листопада 1919 року польські війська зайняли тимчасову столицю УНР місто Кам'янець Подільський. Уряд та частина армії УНР перейшли Збруч та були інтерновані польською стороною [7, с.306].

4.2.4. Лінія Керзона

В кінці 1919 року змінилася і міжнародна кон'юнктура. Як ми вже згадували, Велика Британія та США відчували потребу у відновленні торгових зв'язків з Росією. Крах білого руху сприяв переорієнтації цих країн на більшовицьку Москву. В грудні почалися неофіційні переговори в Стокгольмі та Копенгагені між представниками Вищої Економічної Ради Антанти та радянським емісаром Леонідом Красіним. В цих умовах польсько-російський конфлікт сприймався широкими політичними колами Заходу як прикра перешкода на шляху нормалізації відносин [24].

В грудні 1919 року міністр МЗС Великої Британії лорд Джордж Керзон оприлюднив план російсько-польського розмежування (лінія Керзона). Кордон Польщі приблизно починався від Гродно і закінчувався західніше Львова [7, с.287]. Він, переважно, охоплював землі в яких етнічно домінувало польське населення. Прийняття цього плану значило для Польщі відмову від військових досягнень на Сході та наближення російської військової загрози до життєво важливих об'єктів Польської держави. В умовах дипломатичного тиску з боку Західних держав польському уряду не залишилось іншого виходу, як спробувати ще раз скористатися політикою довершених фактів та активізувати переговори з Петлюрою [14, с.77-79].

**Лінія Керзона
на теренах Другої Речі Посполитої (1918 - 1939)**

Карта 4.1.

Лінія Керзона

Тим часом на початку 1920 року на російсько-польському фронті панувала тиша, але обидві сторони нарощували сили. З радянського боку північніше Полісся було розгорнуто дві армії Західного фронту(15-та та 16-та), а дві армії Південно-Західного(12-та та 14-та) - в Україні. В квітні почалася передислокація з Північного Кавказу на терени України до Південно-Західного фронту Першої Кінної армії - головної ударної сили РСЧА. Війська обох фронтів були поповнені з'єднаннями перекинутими зі Східного, Південного та Північного фронтів. Радянське командування враховувало першочергову важливість українського напрямку для польського командування. Польська сторона в свою чергу розгорнула дві армії – 1-шу та 4-ту - проти радянського Західного фронту та три – 3-тю, 2-гу та 6-ту в Україні. Справа йшла до війни [17, с.178-229].

4.2.5. Взаємовідносини Польщі з Литвою та Білоруссю

Обидві країни мали нерівний статус в очах великих держав. Якщо державність Литви була визнана Антантою, то білоруський рух не зміг навіть консолідуватись. Під час німецької окупації була проголошена Білоруська Народна республіка, але з приходом Червоної Армії на ці терени вона фактично закінчила своє існування. Частина білоруських діячів на чолі з прем'єр-міністром БНР Антоном Луцкевичем визначилась з орієнтацією на Польщу, інша частина – на Литву. В результаті в Каунасі було створено міністерство у справах Білорусі. З початком польської окупації надії пропольської частини білоруських діячів на здобуття реальної державності значно посилились. Після вступу польських військ у Вільно Пілсудський в своїй відозві до «Жителів колишнього Великого Князівства Литовського» проголосив, що рішення «національних та релігійних проблем» передається до рук населення [8, с.184]. На окупованих Польщею теренах вільно виходили газети та книги білоруською мовою та створювались білоруські об'єднання.

В вересні 1919 року Пілсудський відвідав Мінськ і під час урочистої зустрічі звернувся до зібрання місцевих громад білоруською мовою, знову

пообіцявши вирішення національних проблем білорусів [8, с.185-186]. Але далі обіцянок справа не пішла. Повнота влади в країні була зосереджена в руках польської адміністрації та військових, а білоруські діячі залишались представниками неіснуючої держави.

Виникає питання: чому Пілсудський не забажав, або не зміг реалізувати на теренах Білорусі свій проект федерації. На це, на нашу думку, вплинув ряд факторів:

- Об'єктивна слабкість білоруського національного руху – серед основної маси білорусів ідеї національної самоідентифікації ще не пустили глибокі коріння;
- Антипольська позиція Литви, яка позбавляла сенсу мрії Пілсудського про відтворення ВКЛ в федеративному союзі з Польщею;
- Обмеженість влади Начальника держави – слід пам'ятати, що Пілсудський не мав справжньої повноти влади, бо в парламенті та інколи в уряді більшість складала народів демократи, які вороже ставились до будь яких ідей федералізму;
- Вороже ставлення уряду Франції – головного союзника Польщі – до реалізації федеральних планів Пілсудського коштом Росії.

Відносно останнього пункту є свідчення Ігнація Падеревського, на той час польського прем'єра. Під час Паризької конференції Падеревський заговорив з Клемансо про ідею федерації, але Клемансо у відповідь рішуче стукнув кулаком по карті в місце розташування Білорусі зі словами: «Тут буде Росія!» [8, с.278].

На нашу думку, поєднання всіх цих фактори звели нанівець плани Начальника держави. Хоча в Мінську переговори між білоруськими представниками і довіреною особою маршала Леоном Василевським тривали до весни 1920 року, було ясно, що ідеї білоруської державності відкладені у довгий ящик.

До того ж, слід враховувати, що ідея федералізму мала для Пілсудського суто інструментальний характер. Про це він з відвертістю на межі

цинізму писав у листі, датованому квітнем 1919 року, до вже згаданого Леона Василевського: «Вважаю, що в найближчий час я буду мати змогу відкрити двері для політики, пов'язаної з Литвою та Білоруссю. Ти знаєш мої погляди на це, виражені в тому, що я не хочу бути ані імперіалістом, ані федералістом, допоки у мене нема можливості розмовляти про це більш-менш серйозно, але і з револьвером у кишені. В зв'язку з тим, що в божому світі, здається, починає перемагати балаканина про братерство людей і народів та американські доктринки, я охоче схиляюсь на бік федералістів» [23, с.76].

Цим інструментальним підходом, здається, можна пояснити непослідовність національної політики міжвоєнної Польщі та, як наслідок, розбіжності в оцінках цієї політики сучасними істориками.

4.3. Польсько-українсько-радянська війна

4.3.1. Договір між Польщею та УНР та початок війни

21 квітня 1920 року в Варшаві був підписаний польсько-український договір між урядами УНР та Польської держави. З боку України цю угоду підписав голова дипломатичної місії Андрій Левицький, майбутній президент УНР в екзилі. В тексті основного договору були врегульовані територіальні питання – кордон встановлювався по річці Збруч, УНР відмовлялась від претензій на Східну Галичину та Волинь, Польща, в свою чергу від кордонів Речі Посполитої 1772 року: «Визнаючи право України на незалежне державне існування в кордонах, які на півночі, сході і півдні визначаються на основі договорів між УНР і відповідно сусідами, що з нею межують, Річ Посполита Польська визнає верховною владою УНР Директорію незалежної Української Народної Республіки з головним отаманом паном Симоном Петлюрою на чолі.

Кордони між РПШ і УНР визначатимуться таким чином: на півночі від Дністра вздовж р. Збруч, а далі уздовж колишнього кордону між Австро-Угорщиною та Росією до Вижгрудка, а від Вижгрудка на північ по Кременецьких пагорбах, а потім по лінії на схід від Здолбунова, вздовж східних адміністративних кордонів Ровенського повіту, а далі на північ вздовж

кордону колишньої губернії Мінської до перетину його р. Прип'ять, а потім Прип'яттю до її гирла. Що стосується Ровенського, Дубенського і частини Кременецького повітів, які тепер належать РПП, то щодо них пізніше буде укладено більш точну угоду» [36, с.847].

Ця угода спричинила урядову кризу в УНР – на знак незгоди з нею у відставку подали прем'єр-міністр І. Мазепа та інші члени уряду. Також вона наразилася на різку критику з боку В. Винниченка, М. Грушевського та інших. Петлюру звинувачували в тому, що він, буцімто, продав Україну Польщі. Але з історичної відстані ми бачимо в цій угоді спробу повернути те що ще реально можна зберегти – адже політика це мистецтво можливого.

Згодом Петлюра писав про це так: «Тільки нечесний демагог може дозволити говорити собі про те, що «Петлюра продав» Галичину, Волинь і так далі. Петлюра, якщо говорити правду, несе на собі відповідальність за історичні «гріхи» і недоліки української неорганізованості, малокультурності і несприятливих обставин в житті української нації... шлях до української державності лежить через Київ, а не через Львів. Тільки тоді, коли Українська Державність утвердиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, лише тоді можна думати реально про об'єднання українських земель захоплених сусідами. Інша політика — це мрії, нереальні комбінації, які приведуть до того, що ніякої України не буде... Я переконаний, що вірність обраної мною лінії підтвердить історія»[28, с.289].

Але найважливіша частиною справи була військова конвенція, підписана з українського боку ген. В. Сінклером, а з польського – майором В. Славеком. Польща зобов'язувалась Україні військовою допомогою, та фінансуванням шести піхотних дивізій. На території звільненої від більшовиків повинні були відтворюватись органи влади УНР. Разом з тим під час бойових дій українські залізниці переходили під тимчасове керівництво польської військової адміністрації [14, с.82-90]. Вже через декілька днів польські 3-тя та 6-та армії розпочали наступ на Київ. 12-та червона армія була розбита і 9 травня 1920 року частини 3-ї армії ген. Е. Ридз-Смігли вступили до Києва.

Втім, це була піррова перемога – 3-тя армія зайшла в глиб України маючи відкриті фланги. Вище та нижче Києва переправи через Дніпро контролювалися червоними, чим вони невдовзі і скористалися. Вже наприкінці травня Перша Кінна армія переправилася через Дніпро в районі Кременчука і розпочала бої південніше Києва [7, 355].

14 травня війська Західного фронту під командуванням Тухачевського розпочали наступ проти польського Литовсько-Білоруського фронту. Втім наступ захлинувся і вже 27 травня був припинений. На півдні, між тим Будьонний прорвав фронт під Коростенем і розпочав наступ в напрямку Житомира. Водночас, на півночі перейшла в наступ 12-та армія. В цій ситуації польському командуванню не залишилось нічого, як відступити під загрозою оточення. Київ був зданий 10 червня. Війська радянського Південно-Західного фронту розпочали загальний наступ на захід, в напрямку Бродів та Рівного [17, с.165-234]. Після травневої поразки війська Західного фронту отримали поповнення у вигляді двох армій (3-ї та 4-ї) та 3-го кінного корпусу. Це допомогло створити необхідну перевагу і 4 липня радянські війська прорвали польську оборону і розпочали загальний наступ. 12 липня в Москві був підписаний договір з Литвою, в якому литовці зобов'язались відкрити свою територію для пересування військ та обозів Червоної Армії в обмін на Вільно. Того ж дня литовські війська в декількох пунктах обстріляли польські позиції [8, с.330-345].

Вільно було взяте Кавкорпусом 14 липня і 15 передано литовській делегації на чолі з полковником Казісом Ладигою [8, с.346]. Між тим, 19 липня більшовицька кіннота оволоділа містом Гродно, а 21 був зайнятий Брест, а вже 22 липня головком Червоної Армії С. С. Каменєв видав директиву про наступ на Варшаву. Західний фронт в серпні вийшов на підступи до Варшави, а на півдні Перша Кінна розпочала бої під Львовом. Великою проблемою для Польщі стало те, що Німеччина закрила кордони для транзиту французьких військових вантажів, а морський транзит був закритий внаслідок страйку данцигських докерів. Але ще гіршим свідомством катастрофічного стану речей

була відсутність єдності відносно польського питання серед урядів великих держав [44, с 59].

4.3.2. Конференція в Спа та ленінський план радянизації Польщі

Ескалація військових дій між Польщею та Росією викликала негативну реакцію на Заході, передусім у Великій Британії, яка на той час намагалась підписати торгову угоду з Москвою. Один з авторитетних британських політиків, лорд Роберт Сесіл офіційно протестував в Лізі Націй проти дій Польщі. В приватній бесіді Ллойд Джордж зауважив: «Поляки зарозумілі, але їм слід потурбуватися, щоб не получить по голові» [11, с. 116].

Ця війна викликала протести і в британському суспільстві. Ще на початку 1919 року в Лондоні виник комітет «Руки геть від Росії». В цьому русі приймали участь як профспілки, так і широко відомі інтелектуали, наприклад Бернард Шоу та Герберт Веллс. Згодом цей рух перекинувся во Францію та Німеччину. В травні 1920 року докери Лондону відмовились обслуговувати військові вантажі для Польщі, що змусило уряд скоротити військову допомогу цій країні до мінімуму. В Габурзі та Данцигу кораблі зі зброєю теж стояли нерозвантаженими [44, с.58].

В липні на міжнародній конференції в Спа був прийнятий британський проект врегулювання конфлікту шляхом встановлення кордону по лінії Керзона. Польський прем'єр Ст. Грабський, присутній на цій конференції був змушений під тиском Ллойд Джорджа дати згоду на це і 11 липня МЗС Великої Британії, відправило цю пропозицію радіограмою Чичеріну. В разі реалізації цього плану радянська сторона отримувала більше того, на що могла розраховувати у своїх найсміливіших мріях ще на початку року. Строк дії британського ультиматуму закінчувався 17 червня, а напередодні відбувся пленум ЦК, на якому Ленін оголосив свої десять тез. Основний зміст цього документу підсумував сам голова радянського уряду: «Потрібно промацати червоноармійським багнетом, чи не готова Польща до радянської влади. Якщо ні, то ми завжди зможемо під тим чи іншим приводом відступити назад.» [22].

Проти планів Леніна виступили Карл Радек, Троцький, голова ВРНГ Риков та секретар ЦК Є. Преображенський. Радек наголошував на неготовності польських мас до радянизації. «Наш наступ викличе лише патріотичний вибух та кине пролетаріат на бік буржуазії», - підсумував суть його виступу Преображенський в своєму щоденнику [22]. Троцький апелював до численних проблем Червоної Армії, яка не в змозі буде воювати з Антантою. Крім того він застеріг від недооцінки польського військового потенціалу, адже польські війська відступають, зберігаючи дисципліну.

Преображенський вважав, що світовий пролетаріат не зрозуміє радянських дій: «Нам легко повернути кермо, але повернути мільйонні маси, яких ми привчили до думки, що ведемо лише оборонну війну і бажаємо лише миру, стане неможливим.» [22]. А. Риков в своєму виступі теж висловився, що «спроби радянизувати Європу за допомогою таких частин як будьонівські, лише скомпрометує нас в очах європейського пролетаріату.» Як господарник він також звернув увагу на кризовий стан економіки: «Хліба не даємо, а хочемо, щоб червоноармійці йшли на Берлін. З таким тилом йти на Антанту неприпустимо» [22].

Але Леніна, який ще до пленуму отримав письмову згоду РВР Західного фронту, підтримали такі впливові фігури як Г. Зінов'єв, Л. Каменєв та Н.Бухарін. В результаті йому вдалося переломити настрої опозиції та схилити пленум на свій бік. Чичерін в своїй радіограмі до Лондону від 17 липня висунув вимогу прямих переговорів з поляками. Під напором Ллойд Джорджа польський уряд дав згоду на це і 2 серпня польська делегація прибула до Барановичів. На переговорах полякам пред'явили свідомо неприйнятні умови, такі як, наприклад, вимогу розпуску польських збройних сил та заміни їх робітничою міліцією. Ніякий, більш-менш притомний уряд на ці умови погодитися не міг та й ніхто на це й не розраховував. Почався російсько-англійський дипломатичний контрданс, за висловом англійського дослідника Нормана Девіса, в якому «обидва його учасника бажали перш за все виграти час, Чичерін, щоб дати наступу Червоної Армії розвиватися в

подальшому напрямку, Ллойд Джордж, щоби запобігти роковому рішенню про втручання» [11, с.196].

На відміну від англійців уряд Франції продовжував підтримувати поляків військовим спорядженням та зброєю. Але на іронічне запитання Ллойд Джорджа: скільки солдат готова прислати Франція в Польщу, маршал Фош рішуче відповів: «Ні одного» [11, с.184]. Польщі, яка вже витратила західні кредити 1919 року, приходилось розраховувати лише на французькі поставки. Втім французькі поставки доходили нерегулярно. Єдиною сумнівною перемогою Польщі на конференції стала угода з ЧСР про Тешинську область, внаслідок чого Чехословаччина дала згоду на військовий транзит через свою територію.

В Москві було створено Польський ревком на чолі з Юліаном Мархлевським, з функціями уряду майбутньої Польщі. Після того як Червона Армія зайняла Білосток, Польревком перемістився в це місто. Одним з перших його указів був декрет про створення Польської Червоної Армії, який, втім, залишився на папері [22].

Полеміка, яка відбулася на пленумі ЦК серед вищого керівництва Радянської Росії, свідчить про відсутність будь-яких планів завоювання Польщі до початку польського наступу. Про це пише і Троцький в своїх мемуарах: «Зрозуміло, що я не мав нагоди виказувати свої симпатії Польщі Пілсудського, тобто Польщі гноблення та утисків під покровом патріотичної фрази і героїчного вихваляння. Можна легко підібрати чимало моїх заяв відносно того, що в разі, якщо Пілсудський примусить нас до війни, ми намагатимемся не зупинятися на півшляху... Але робити звідси висговок, що ми хотіли війни з Польшею або готували її – значить брехати в очі фактам і здоровому глузду. Ми усіма силами бажали уникнути цієї війни. Ми не залишили невикористаною жодний засіб на цьому шляху» [3, с. 223].

Можна, звичайно, піддати сумніву слова колишнього Голови Реввоенради, відністи їх до пропаганди, але факти підтверджують його правоту. На початок бойових дій 1920 року війська Західного фронту не мали переваги

над військами польського Литовсько-Білоруського фронту, що і завадило їм досягти успіху в травневому наступі. Більш того, війська Південно-Західного фронту взагалі не мали такої переваги протягом всієї війни, чим і пояснюються низький (порівняно із Західним фронтом) темп їх просування. Письменник І. Бабель, на той час політбоєць Першої Кінної армії, в своїх щоденниках описує літню кампанію 20-го року як знесилуючу череду наступів та відступів, внаслідок чого Рівне, Броди та деякі інші міста Будьонному приходилось брати двічі [2, с.378-440].

Все це свідчить скоріш на користь версії Троцького. Так, більшовики готувались до війни, але до війни локальної, до якої призвичаїлися протягом 1919 року і лише під впливом, з одного боку, обставин, а з іншого - «запамороченням від успіхів», вирішили зробити спробу експортувати революцію в Польщу та в Німеччину.

Зрозуміло, що історія показала авантюризм намірів Леніна, адже у період найбільших успіхів Червоної Армії в ударній групі, яка діяла на північ від Варшави, нараховувалося десь біля 40-50 тис виснажених боями та походами людей. Про тяжкий стан з кінським складом в кавалерійських частинах згадують очевидці (Бабель) в своїх щоденниках та мемуарах [2, с.397-405].

Слід враховувати настрої в суспільстві та в правлячих кругах травмованої Версальською угодою Німеччини. Ряд діячів Веймарської республіки, наприклад головнокомандувач Рейхсвера генерал-полковник фон Зект, міністр МЗС Вальтер Ратенау та інші, розглядали союз з Москвою як можливість вийти з міжнародної ізоляції та відродити політичне значення країни. Що ж стосується простих німців, особливо на територіях які ввійшли до складу Польщі, або на які вона претендувала, то їх симпатії були на боці Червоної Армії. Згадаймо лише, який ентузіазм викликала серед сілезьких німців звістка про падіння Варшави [44, с.72].

Тож, можливо, якщо б більшовики перемогли в війні та встановили спільні кордони з Німеччиною, то в Центральній Європі виникла б досить цікава геополітична комбінація.

4.3.3. Закінчення активної фази бойових дій

12 серпня розпочалася Варшавська операція військ Західного фронту. Тухачевський, не маючи достовірних даних розвідки, розраховував на те, що головні польські сили зосереджені на північ від Варшави, на лівому березі Вісли. Саме туди, щоб розбити їх в генеральному бою, він і спрямував 4-ту та 15-ту армії, а кавалерійський корпус розгорнув в напрямку Данцига. Тобто основну масу своїх військ Тухачевський зосередив на правому фланзі, внаслідок чого між обома радянськими фронтами стався розрив в 200 кілометрів. Щоб його прикрити, Тухачевському підпорядкували Першу Кінну армію, але вона загрузла в позиційних боях за Львів і не змогла негайно виконати наказ [17, с.179-322].

Цими прогалинами в бойових порядках супротивника негайно скористалось польське командування. Під особистим командуванням Пілсудського південніше Варшави була сформована ударна група, яка 16 серпня розпочала рух в тил Західного фронту. Лівий фланг радянської 16-ї армії був вщент розгромлений і війська Західного фронту опинилися під загрозою оточення. Розпочався загальний відступ і протягом тижня Західний фронт перестав існувати як бойове ціле. Близько 50 тис. червоноармійців 4-ї армії та кавкорпусу перейшли кордон Східної Пруссії і були інтерновані німецькою владою [8, с.379]. 19 серпня польські частини зайняли Брест, а 21- Білосток.

А в цей час Перша Кінна нарешті розпочала марш на північ. 29 серпня вона розпочала бої за Замостя. Город захищали відведені на переформування залишки 6-ї української дивізії полковника М. Безручка (300 штиків) та 31-го польського піхотного полку. Крім того в місті знаходились інші підрозділи та тилові формування а також три бронепотяги. Начальником гарнізону був призначений старший за званням полковник Безручко. Будьонний оточив місто,

але 31 серпня сам був оточений частинами 1-ї польської армії ген. В. Сікорського і змушений був пробиватися через бойові порядки польської піхоти ціною великих втрат [11, с.189].

Карта 4.2.

Битва під Варшавою 1920 рок.

Українські історики часто надають обороні Замостя значення ледве не вирішальної битви кампанії, але слід врахувати, що на цей час Західний фронт вже був розгромлений, і, отже, рух Першої Кінної армії був рухом в порожнечу – між Бугом та Віслою можна було зустріти червоноармійців лише в якості військовополонених. Чим більше вона заглиблювалась на північ, тим вірніше її могли оточити польські сили, тим більше вона наближалася до

катастрофи. Не виключено, що сам Будионний відчував це наближення, тому він і дав втягнути себе в бої за місто в очікуванні поки не з'ясуються всі обставини. Військові дії продовжувались протягом вересня-жовтня і зупинились перед Мінськом. Обидві армії дійшли до виснаження, а уряди та народи воюючих країн бажали миру. Отже настав час дипломатів [44, с.60-62].

Заключним актом війни можна вважати військове вирішення проблеми державної приналежності Вільна. Як пам'ятаємо, місто було передано під суверенітет Литви. Оскільки суверенітет цієї держави був визнаний Заходом, а в місті знаходилась союзна комісія, пряме військове втручання з боку польської армії виключалось. Згідно з планом Пілсудського 8 жовтня Литовсько-Білоруська дивізія генерала Люціана Желіговського атакувала литовські підрозділи біля Вільно і наступного дня захопила місто. Того ж дня приказом по армії Желіговського та його підлеглих проголосили бунтівниками. Тим самим польське командування офіційно відмежувалось від акції. Союзна комісія була змушена виїхати до Каунаса, а Желіговський проголосив створення нової держави під назвою Середня Литва. Це дивне утворення проіснувало до 1922 року, після чого ввійшло до складу Польщі [44, с.68-69].

4.3.4. Ризький договір та його наслідки.

Переговори розпочались в Ризі (Латвія заключила з Росією договір і вважалась нейтральною країною) 21 вересня 1920 року, коли ще продовжувався польський наступ. Радянську делегацію очолював досвідчений дипломат Адольф Іюффе (посол в Берліні в 1918 році). До складу радянської делегації входили і представники України на чолі з Юрієм Коцюбинським. Наказ Леніна делегації – мир в найкоротший термін [8, с.374-390].

Польська делегація представляла уряд та сейм та, відповідно була непідзвітна Пілсудському. До неї входили представники різних партій, очільником був Ян Домбський, член центристської селянської партії «Пяст». Серед членів делегації слід відзначити Леона Василевського, соратника Пілсудського та палкого прихильника ідеї федерації. Але зараз його голос був

далеко не вирішальним. Дехто з дослідників вважав подібний розклад свідомством падіння авторитету Начальника держави в очах суспільства, адже сувора правда про перебіг військових дій ще не перетворилася на міф і всі пам'ятали, що саме дії маршала поставили країну на межу загибелі [29, с.105-108].

Спочатку переговори зайшли в глухий кут – польська делегація відмовилась від участі в переговорах представників радянської Білорусі та відкинула радянський проект демаркації кордонів. Були створені чотири комісії: головна, юридична, територіальна та економічна, які повинні були розробити проекти вирішення всіх відповідні питання відносно перемир'я та мирного договору. Під час роботи комісій була знайдена і неофіційна форма спілкування – Домбський та Іоффе зустрічалися вечорами віч на віч та відверто спілкувалися. Вже на першій зустрічі Іоффе повідомив Домбському, що Москва нізащо не погодиться віддати Польщі Україну, а в якості компенсації запропонував всю Білорусь. Однак поляки відмовились від цієї пропозиції, щоб не збільшувати чисельність непольського населення в своїй державі. В цьому дусі виступав экс-прем'єр С. Грабський, ендек, на офіційному засіданні [8, с.460-464].

Також на офіційному засіданні Іоффе досить відверто озвучив офіційну позицію радянського уряду відносно України та Білорусі: «Росія може дати Україні незалежність, але не може мати в Україні ворожого до неї уряду....Україна є самостійною державою, але має уряд, до якого входять люди, симпатизуючи Росії. Це дві держави, але з однією тільки армією, а власне три держави, бо існує ще Білорусь» [8, с.464]. Про Білорусь лише в кінці згадав – характерне застереження.

Переговори найбільшим чином торкалися питання демаркації кордонів і обидві сторони намагалися скорегувати їх на свою користь. Секретар польської делегації відверто пояснив мотиви своєї сторони наступним чином: «Погляд на карту доводить, чому Польща повинна домагатися віддалення кордонів. 30-мільонна держава не може дати згоди на те, щоби армія 120-

мільонної держави стояла так близько до її столиці. Лінія Буга є останньою лінією оборони перед Варшавою. Для Польщі можлива альтернатива: чи перенести кордон подалі, чи справжня незалежність Білорусі. В такому разі Польща повинна була б вимагати відходу російської армії на 25 верст не від східного кордону Польщі, а від східного кордону Білорусі» [8, с.467]. Логічно, однак слід зауважити, що, коли в 1919 році поляки зайняли терени Білорусі, то далі туманних обіцянок справа не пішла. Білорусь знову стала розмінною монетою в грі сусідніх держав.

2 жовтня Домбський знову запропонував створити незалежну Білорусь в якості буферної зони між Польщею та Росією. Іоффе відмовився. Натомість на неофіційній зустрічі він знову запропонував передати Білорусь Польщі в обмін на територіальні поступки в Україні [8, с.468].

Тим часом в Москві Політбюро ЦК розглянуло хід переговорів. В умовах тяжкого стану на фронті, Іоффе був надісланий наказ підписати перемир'я в найближчі три-чотири дні. 5 жовтня був підписаний попередній протокол, а 12 жовтня основний протокол «Договору про прелімінарні умови миру між РСФРР та УРСР з однієї сторони і Польщею з іншої». Договір складався з 17 статей. 1-ша стаття визнавала незалежність радянських України та Білорусі і визначала лінію кордону між ними та Польщею. До складу Польщі ввійшли західні райони Білорусі, також українські землі західніше Збруча. Спеціально обговорювався наступний пункт: «Росія та Україна відмовляються від будь-яких прав і претензій на землі, які розташовані західніше від цього кордону. Зі свого боку Польща відмовляється на користь України та Білорусі від будь-яких прав і претензій на землі, які розташовані на схід від цього кордону» [8, с.465].

Важливою була 2-га стаття договору, в якій обидві сторони відмовлялись від підтримки ворожих організацій та військових дій спрямованих проти іншої сторони. 3-тя стаття гарантує вільний вибір громадянства, а 4-та гарантує вільний розвиток культури та освіти для громадян Росії, України та Польщі, котрі проживають за межами своєї держави.

Слід відзначити, що в 7-ю статтею гарантується обмін військовополоненими та біженцями, порядок якого буде визначений окремою угодою [8, с.465].

За умовами перемир'я війська повинні були залишитись на тих позиціях, які вони зайняли напередодні, а через 24 години Червона Армія повинна відійти на 15 кілометрів назад. На момент завершення бойових дій польські війська стояли в середньому на 50-100 кілометрів на схід від встановленого кордону в Білорусі, та на 30-90 кілометрів – в Україні.

Переговори щодо підписання постійного мирного договору відновились 13 листопада і звелися до розробки та врегулювання технічних питань. На цей раз радянська делегація почувалася значно впевненіше – Врангель був розбитий, основний осередок Громадянської війни ліквідований. Тому переговори затягувались і сторони обмінювались нотами. Однак принципові питання були вже вирішені, тому основна робота зосередилась на вирішенні економічних питань. Слід виділити лише 24 лютого 1921 року, коли були підписані угоди про продовження перемир'я та про репатріацію, а також були створена прикордонна комісія. Нарешті 28 березня 1921 року договір був підписаний [8, с.472].

Він був написаний трьома мовами і 2-га стаття проголошувала наступне: «Обидві сторони, згідно принципу самовизначення народів, визнають незалежність України та Білорусі...» [8, с. 475]. З погляду сьогодення ми бачимо в цьому, мабуть, головне значення цієї події. Втретє в новітній історії (після Бресту та Варшави) Україна була визнана суб'єктом міжнародного права.

Але історичне значення договору не обмежується тільки цією подією. Він дав змогу нарешті встановити мир в Східній Європі та означав кінець періоду локальних конфліктів між новоствореними державами.

Це, між іншим, чудово розумів головний актор тих подій маршал Юзеф Пілсудський. Ще він розумів, що його ідеї федералізму надовго відходять на задній план. Про це свідчать його слова на зустрічі з офіцерами штабу 2-ї армії 3 грудня 1920 року, фактично епітафія справі його життя: «Ми повинні знову

зайняти Київ і Мінськ, щоби з'єднати в федерацію, чи унію всю Україну, Білорусь та Литву. На жаль зараз ми цього зробити не можемо. Польща цього не бажає, для неї чужими є ягелонські ідеї, а крім того, Польща знесилена війною, наше військо дуже втомилося... Ні, ми не можемо виконати це завдання» [8, с.482].

Карта 4.3.

*Кордони радянської України
згідно умовам Ризького договору*

ВИСНОВОК

Отже, Ризький договір завершив період формування польських кордонів. Польща отримала значні території ціною втрат - тільки війна з Росією 1920 року обійшлася в 50 тис. загиблих військових, не кажучи вже про втрати серед мирного населення. Разом з територіями Польща також отримала політичні проблеми – відносини із сусідами, за виключенням Румунії, були безнадійно зіпсовані і ми можемо констатувати провал геополітичних планів Пілсудського. Замість дружніх до Польщі України та литовсько-білоруської держави на східних кордонах Другої Речі Посполитої постали ворожі до Польщі Радянський Союз та Литва. За іронією історії зрештою Пілсудський реалізував проект унітарної держави свого опонента Романа Дмовського, що мало наслідком перманентні кризи на національному ґрунті протягом всієї міжвоєнної доби (тільки українці склали майже 15% від загальної чисельності населення).

Серед викликів міжвоєнного часу найнебезпечнішою для Польської держави була загроза з боку Німеччини та СРСР. Обидві держави мали великі міжнародні амбіції, обидві почували себе ізгоями в родині великих держав, обидві мали територіальні претензії до Польщі. Затиснута між обома цими державами, Польща опинилась в класичній геополітичній пастці.

В 20-ті роки активне військово політичне співробітництво СРСР та Німеччини сприяло напруженню відносин між цими країнами і Польщею, що вилилось в польсько-німецьку митну війну. В кінці 20-х, після деякої нормалізації франко-німецьких відносин напруження дещо спало, а прихід до влади нацистів і договір з Гітлером призвів до тимчасового заспокоєння, поки радянсько-німецький союз не призвів до реалізації найгірших кошмарів польського політикуму.

Чи не найгіршим наслідком успіху «політики довершених фактів» була переоцінка можливостей новопосталої держави. Успішне суперництво з двома сусідніми, але на той час вкрай виснаженими, великими державами, породило у

частини польського політикуму синдром переоцінки власного потенціалу, але вже на початку 30-х років обидва суперника обійшли Польщу (яка по суті була аграрною країною) по всім показникам розвитку. Своєрідним, але яскравим показником польської відсталості була майже повна відсутність в польських збройних силах на момент початку війни танкових частин – цю відсутність польські керівники намагались компенсувати кавалерійськими бригадами.

Втім, безпека молодій державі могла гарантуватися згодою країн Заходу. Однак – і це підводить нас до найважливішого висновку з нашої праці – ця згода ніколи не існувала в повному обсязі. В поведінці кожної з держав-переможниць можна дослідити свій особливий алгоритм дій. Франція своїм головним завданням вважала створення такої міжнародної системи, яка б унеможливила відродження Німеччини як великої держави. Керуючись цим імперативом вона підтримувала Польщу під час польсько-німецьких конфліктів в Познанській провінції та Сілезії, а під час маршу Тухачевського до Вісли намагалась об'єднати зусилля великих держав, щоб допомогти своєму союзнику. В той же час Франція розраховувала на відродження Росії та на її вагомий роль в протистоянні з Німеччиною, а також до підтримки політичних проектів Чехословаччини. Ці розрахунки привели її до непорозуміння з польськими політиками в питанні долі східної Галичини та Білорусі та поставили хрест на планах Пілсудського.

Що стосується Великої Британії, то вона намагалась керуватися принципом європейської рівноваги, тому не була зацікавлена в надмірному посиленні Франції. В питанні східноєвропейських кордонів уряд Великої Британії декларував поділ за етнічними ознаками – звідси відома «лінія Керзона». Великодержавні амбіції Польщі викликали спротив з боку Англії.

«Ніхто не завдав нам стільки неприємностей, як поляки, - так характеризував польську політику Ллойд Джордж. - Сп'яніла від молодого вина свободи, яке їй дали союзники, Польща знов уявила себе цілковитою господинею Центральної Європи... Право народів самим визначати свою національну приналежність було негайно відкинуте польськими лідерами» [12,

с.789]. Велика Британія в своїй політиці теж керувалась не абстрактними принципами, а, насамперед, своїми інтересами. Позиція цієї країни відносно польсько-радянського конфлікту пояснювалась бажанням найскоріше підписати торгову угоду з Радянською Росією.

Відносно США ми можемо сказати, що ця, найбільш послідовна в реалізації прав націй на самовизначення, країна на той час ще не набрала достатньої політичної ваги. До того ж президент Вільсон змушений був боротися з традиційно ізоляціоністськими настроями в своїй країні. Саме ці настрої призвели до неучасті США в Лізі Націй, попри те, що саме президент Вільсон стояв у витоків цієї організації.

Непослідовність в застосуванні великими державами принципу самовизначення націй проявилась, зокрема, в декларації 14 пунктів В. Вільсона. Президент США визнавав необхідність створення незалежної Польщі і в той же час наголошував на тому, що Росія має право вирішувати національні проблеми на своїй території на власний розсуд. Можна сказати, що право націй на самовизначення трактувалось державами-переможницями в Першій світовій війні досить вибірково та стосувалось виключно територій Центральних держав. Ця вибірковість наводить на пам'ять цитату з Оруелла: «Всі звірі є рівними, але деякі рівніші за інших.»

Все вищесказане змушує нас зробити висновок, що, незважаючи на гучні заяви європейських політиків, принцип самовизначення націй не став на той час домінуючим принципом міжнародних відносин. Цей принцип застосовувався по відношенню до обмеженого кола народів і навіть по відношенню до них проводився непослідовно. Дуже часто великі держави відступали від задекларованих ними ж самими міжнародних принципів і погоджувались з політикою доконаних фактів, як це ми бачимо на прикладі Польщі.

Ця непослідовність дій, обумовлена геополітичними інтересами, перешкодила створенню ефективних механізмів європейської колективної безпеки, сприяла створенню в Центральній та Східній Європі зон напруги та,

зрештою, призвела до розпаду Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних договорів.

Невирішені питання Данцигського коридору, статусу німецької та української меншин в Польщі призвели, згодом, до накопичення проблем. Це, в свою чергу, сприяло зростанню міжнародної напруженості та в кінцевому підсумку послужило поводом до розв'язання Другої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 280 с.
2. Бабель І. Е. Кохармия. Москва: Правда, 1990. 480 с.
3. Войтиков С. С. Командные кадры Красной Армии. Москва: Эксмо: Алгоритм, 2010. 480 с.
4. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Київ: Таксон, 2003. 300 с.
5. Грицак Я. Нариси історії України: Формування модерної української нації ХІХ-ХХ століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
6. Грицак Я. Стратії за націоналізмом. Київ: Критика, 2011. 352 с.
7. Грицкевич А. Борьба за Украину 1917-1921. Минск: Современная школа, 2013. 528 с.
8. Грицкевич А. Западный фронт РСФСР. Минск: Харвест, 2009. 496 с.
9. Гришин Я. Я. Россия и Польша в устремлениях А. И. Деникина [Електронний ресурс] URL: <https://www.noo-journal.ru/nauka-obshestvo-oborona/2020-3-24/article-0246/>. (дата звернення 09.11. 2020)
10. Гурный М. Миф о Варшавской битве 1920 года [Електронний ресурс] Новая Польша. 2020. URL: <https://novaupolsha.pl/author/macei-gurnyi>. (дата звернення 19.09.2021)
11. Дэвис Н. Белый орел, Красная звезда [Електронний ресурс]: URL: https://royallib.com/book/devis_norman/beliy_orel_krasnaya_zvezda.html. (дата звернення 23.10.2021)
12. Дейвис Н. Боже ігрище: історія Польщі. Київ: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2008. 1080 с.
13. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. /Под ред. И. А. Хренова/Том III. Москва: «Наука», 1965. 608 с.
14. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від давнин наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
15. Зарецька Т. Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919–1920 рр.). Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2002. Вип. 11. С. 76–92.
16. Зарецька Т. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. Магістральне місце в історії українсько-польських відносин. // Історія України. 2005. №16. С. 1 – 8.
17. Какурин Н. Е., Меликов В. А. Гражданская война в России: Война с белополяками. Москва: «АСТ»/Санкт-Петербург: «Терра», 2002. 732 с.
18. Комар В. В орбіті польського прометеїзму. Проект "Україна" Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі. Харків: Фоліо, 2017. С. 169–184.

19. Литвин С. Симон. Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела: Монографія. Київ. Аквілон–Прес, 2000. 464 с.
20. Литвин С. Петлюра і Пілсудський: Нелегкий шлях до порозуміння. Війни і мир. Київ: АТЗТ «Українська Прес–група», 2004. –С. 412 – 427.
21. Матвеев Г. Ф. Из истории вопроса о праве наций на самоопределение в годы Великой войны [Електронний ресурс] *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2014. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-istorii-voprosa-o-prave-natsiy-na-samoopredelenie-v-gody-velikoy-voyny>. (дата звернення 30.11.2021)
22. Матвеев Г. Ф. "Использовать зажженный факел" [Електронний ресурс] *Историк*. URL: <https://xn--h1aagokeh.xn--p1ai/journal/21/ispolzovat-zazhzhennyiy-fakel-8f.html>. (дата звернення 30.11.2021)
23. Матвеев Г. Ф. Пилсудский. Москва: Молодая гвардия, 2008. 474 с.
24. Матвеев Г. Ф. Польша в советской внешней политике с конца 1919 до 16 июля 1920 года [Електронний ресурс] URL: <https://nni.jes.su/s013038640014696-3-1/>. (дата звернення 30.11.2021)
25. Мелер А. Консервативная революция в Германии 1918—1932 гг. Москва: Тотенбург, 2017. 312 с.
26. Мельтюхов М. И. Советско-польские войны (Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг.). Москва: «Вече», 2001. 460 с.
27. Мотика Г. Від волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943-1947 рр. Київ: Дух і літера, 2013. 360 с.
28. Нагорняк Михайло. Томаш Гаррі Масарик про державотворчі процеси в Україні в першій половині ХХ століття. *Політичний менеджмент*. №5. С169 - 182
29. Наленч Д., Наленч Т. Юзеф Пилсудский: легенды и факты. Москва: Издательство политической литературы, 1990. 400 с.
30. Петлюра С. В. Вибрані твори та документи / уклад. Л. В. Голота. Київ: Довіра, 1994. 271 с.
31. Прушинський М. Драма Юзефа Пілсудського. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 348 с.
32. Савченко В. Симон Петлюра. Харків: Фоліо, 2015. 128 с.
33. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года. Санкт Петербург: Издательский дом: Алетейя, 2017. 308 с.
34. Ціхаміраў А. Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўлад-кавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.). Мінск: «Экапер-спектыва», 2003. 400 с.
35. Яси О. Распад габсбургской монархии Москва: Три квадрата, 2011. 607 с.
36. Яневський Д. Проект "Україна": Грушевський Скорпадський Петлюра. Харків: Прапор, 2012. 921 с.

37. Batowski H. Pozpad Austro-Węgier. 1914–1918. /Wyd. 2/ Kraków: Wyd. literackie, 1982.390 c.
38. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939, Wrocław; Zakład narodowy im Ossolińskich, 1979. 368 c.
39. Czubiński A. Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza - charakter – znaczenie. [Електронний ресурс] URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/showcontent/publication/edition/46213?id=46213>. (дата звернення 26.11.2021)
40. Dąbski J. Pokój Ryski. Warszawa, 1931. 226 c.
41. Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919). Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. 332 c.
42. Dmowski R. Niemcy, Rosja i kwestia polska. [Електронний ресурс] URL: <https://cbmn.pl/roman-dmowski/niemcy-rosja-i-kwestia-polska>. (дата звернення 12.09 2020)
43. Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. [Електронний ресурс] URL: <https://cbmn.pl/roman-dmowski/polityka-polska-i-odbudowanie-panstwa>. (дата звернення 24.09.2020)
44. Krasuski J. Tragiczna niepodległość Polityka zagraniczna Polski w latach 1919-1945. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. 348 c.
45. Lewandowski J. Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego. Warszawa: PWN, 1962. 272 c.
46. Nowak A. Klęska Imperium Zła rok 1920. Kraków: Biały Kruk, 2020. 368 c.
47. Nowak A. Polska i „trzy” Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). Kraków: Wydawnictwo Arcana, 2001. 378 c.
48. Nowak A. Ojczyzna Ocalona. Wojna sowiecko-polska 1919–1920. Kraków: Biały Kruk, 2010. 474 c.
49. Serczyk W.A. Historia Ukrainy. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1979. 500 c.
50. Wasilewski Leon. Kresy Wschodnie:Litwa s Białoruś, Podlasie i Chełmszczyzna, Galicya Wschodnia, Ukraina. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze, 1917. [Електронний ресурс] URL: <https://polona.pl/item/kresy-wschodnie-litwa-i-bialorus-podlasie-i-chelmszczyzna-galicya-wschodnia-ukraina>. (дата звернення 22.09.2021)
51. Zeligowski L. Wojna w roku 1920 (wspomnienia i rozważania) [Електронний ресурс] URL: <https://polona.pl/item/wojna-w-roku-1920-wspomnienia-i-rozwazania,ODc4NTQ0MjI/6/#info> (дата звернення 22.09.2021).